

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

قرآن از دید یک پژوهشگر

دکتور عبدالقهار سروری

پیشگفتار

مراجع و مفاهیم الهام بخش و تاثیرگذار بالای افکار و اندیشه‌های انسانی همواره از جمله نیازمندی‌های مهم انسان‌ها برای داشتن یک زندگی مفید، با مفهوم ارزشمدار محسوب می‌شوند. انسان به‌مثابه‌ی یک موجود ارزشمند، با ظرفیت و تحول پذیر همواره در پی آموختن، دانستن، فهمیدن و تجربه نمودن مسایل و مفاهیم مرتبط به زندگی انسانی اند و همواره ذهن و ظرفیت انسان‌ها بر مبنای حد ارزشمندی و حد سازندگی منابع و مراجع تغذیه معنوی و مفهومی، متحول می‌شوند. یعنی، انسان‌ها همواره در پی منابع و مراجع الهام بخش و روحیه دهنده اند تا بگونه‌ی متناسب با حد ظرفیت معنوی و مفهومی خود و بسترهای مفهومی و باورهای متفاوت موجود در محیط و ماحول شان زندگی نموده، برای بهتر زیستن و نحوه‌ی کنار آمدن بر حالات و شرایط مختلف در زندگی فردی و اجتماعی خود، آماده باشند.

بدون شک، ممکن نخواهد بود تا بدون داشتن یک قاعده و چارچوب مشخص و معقول زندگی و بدون داشتن یک منبع و مرجع رهنما و الهام بخش، انسان‌ها بتوانند به یک زندگی هدفمندانه، ارزشمدار و برابر با فلسفه‌ی واقعی آفرینش خود، برسند. یعنی، ساده نیست که انسان‌ها بدون هیچ دستور و قانون فرا زمینی، بتوانند بگونه‌ی واقعی و بصورت کامل فلسفه‌ی خلقت

نشر پرند

- نام کتاب: قرآن از دید یک پژوهشگر
- نویسنده: دکتور عبدالقهار سروری
- ناشر: نشر پرند
- ویراستار: حبیب بهزاد
- آرایش پشتی و برگ‌ها: رفیع جسور
- قطع و صفحات: رقعی / ۷۲ صفحه
- سال چاپ: زمستان ۱۳۹۵ خورشیدی
- تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه
- قیمت: ۸۰ افغانی

تمام حقوق - از رونویسی، بازنویسی، چاپ مجدد گرفته تا رو برداری، برگردان، و ... - برای نویسنده محفوظ است.

خود را درک نموده و مطابق به حد ارزشمندی و مفهوم آفرینش خود، زندگی نمایند. ممکن است حس کنجکاوی و پویایی انسان او را به راه‌های متفاوتی بکشاند و مفاهیمی را در ذهن وی بمیان آورد. اما، از حد ارزشمندی که زندگی انسانی برخوردار است و نحوه و حد مکلفیت‌های را که انسان‌ها برای داشتن یک زندگی هدفمندانه و مفید دارا اند، بدون تکیه نمودن به یک منبع الهام و مرجع تعریف کننده مکلفیت‌ها و مفاهیم ارزشمند متعلق به زندگی انسانی، دست یافتن به زندگی با مفهوم و مفید در بستر مفهومی فلسفه‌ی خلقت انسان، کار ساده‌ای نخواهد بود.

در طول حیات بشر، انسان‌ها راه‌ها، دستورات و قوانین گوناگونی را که یا از کتاب‌های آسمانی سرچشمه گرفته بودند و یا هم پیامد برداشت‌ها و باورهای فردی و گروهی انسان‌های متعلق به زمان‌ها و مکان‌های متفاوت می‌باشند، تجربه کرده‌اند و تجربه می‌کنند. قوانین و دستورات ساخته‌ی ذهن و باورهای انسانی نظر به شرایط متفاوت و نظر به زمان و مکان‌های متفاوت شاهد تحولات جدی بوده و حتا در اکثر موارد کاملاً از بین رفته اند و یا هم تعویض خواهند شد. قوانین و دستورات آسمانی نیز با نزول کتاب‌ها و صفحات آسمانی یکی پی دیگر تغییر کردند تا اینکه آخرین و کاملترین کتاب آسمانی (قرآنکریم) به انسان‌ها بمثابه‌ی کتاب همیشگی و دستور زندگی دایمی، نازل شد.

از آغاز نزول قرآنکریم، محتوا، شکل، دستورات و حد ارزشمندی این کتاب بی‌بدیل آسمانی هرگز تغییر نکرد و برای هر زمان و هر مکان قابل پذیرش و قابل تطبیق باقی ماند. قرآنکریم بحیث مهم‌ترین منبع الهام برای انسان‌ها و کاملترین

قانون برای شکل‌دهی یک زندگی سالم، مفید و ارزشمند انسانی در هر حالت و در هر شرایط نیازمندی‌های معنوی انسان‌ها را برآورده ساخته و در جهت فراهم ساختن نیازمندی‌های مادی انسان‌ها نیز راه‌های معقول و ارزنده‌ای را بیان می‌کند. قرآنکریم (کلام خدا) با مفاهیم و مسایل مهم و سازنده و با ساختار و نظم بی‌بدیلی که دارد، در همه عرصه‌ها و در همه شرایط می‌تواند بمثابه‌ی یک منبع الهام و مرجع رهنما و یک چارچوب منظم و مطمئن برای بهتر زیستن، هدفمندانه زیستن و داشتن یک زندگی انسانی برابر با فلسفه‌ای خلقت انسان، شناخته شده و باقی بماند.

بمثابه‌ی یک پژوهشگر مسلمان که تلاوت و مطالعه‌ی قرآنکریم بگونه‌ی دقیق و همه‌جانبه، بخشی از زندگی روزمره‌ام را تشکیل می‌دهد، با در نظر داشت شگفتی‌های قرآن، مفاهیم و مسایل ارزشمند و سازنده‌ی موجود در قرآن و ارایه‌ی راه‌ها و شیوه‌های بهتر زیستن و مفید زیستن برای انسان‌ها در قرآن، این کتاب آسمانی را کامل‌ترین و سازنده‌ترین قانون و رهنمای زندگی یافتم که در هر حالت و در هر شرایط می‌تواند انسان‌ها را در جهت بهتر زیستن و داشتن یک زندگی با مفهوم انسانی رهنمایی کند. بودن با قرآن و تلاوت و مطالعه‌ی قرآن بگونه‌ی هدفمندانه و دقیق و تلاش نمودن برای درک مفاهیم قرآنی و تحقق آن در زندگی فردی و اجتماعی، انسان‌ها را صاحب زندگی ارزشمند، مفید و مطمئن ساخته و در جهت رشد و ارزشمند شدن ذهنیت و ظرفیت انسانی شان، بگونه‌ی جدی کمک می‌کند. بودن با قرآن و خواندن قرآن و دانستن مفاهیم قرآنی انسان‌ها را کمک می‌کنند تا حد ارزشمندی خود و هدف اصلی آفرینش خود را درک نموده و با درک

۸ / قرآن از دید یک پژوهشگر

جایگاه و حد ارزشمندی واقعی خود، بحیث بهترین مخلوق خدا، از بهترین و ارزشمندترین شیوه و سطح زندگی برخوردار شوند. بدون شک، شرح مفاهیم و دستورات ارزشمند و انسان ساز قرآنی بگونه‌ی کامل در یک اثر فشرده امکان پذیر نیست. اما، بمثابه‌ی یک مکلفیت مهم زندگی در جهت تعریف و تعمیم مفاهیم ارزشمند و سازنده برای زندگی انسانی و بر مبنای تجارب و برداشتهای شخصی نویسنده‌ی این اثر از مفاهیم و ارزش‌های قرآنی، تلاش صورت گرفته است تا یک تصویر مشخص و قابل فهم را برای شکل دهی یک زندگی انسانی برابر با فلسفه‌ی واقعی آفرینش انسان و حد ارزشمندی وجود انسان مطابق به دستورات قرآنی، تهیه شده و ارائه گردد. این اثر زیر عنوان (قرآن از دید یک پژوهشگر) به جنبه‌ها و مفاهیم برجسته و مهم قرآنی که در جهت شکل گیری زندگی با مفهوم و ارزشمند انسانی نقش مهم دارند، پرداخته است. این اثر شامل مباحثی چون شگفتی‌های قرآن، جایگاهی انسان در قرآن، فلسفه‌ی خلقت انسان از دید قرآن، قرآن و تفکر، رابطه‌ی قرآن با علم و فناوری و قرآن و زندگی انسانی می‌باشد. خواندن این اثر ذهن و دید انسان‌ها را در قبال مفاهیم و دستورات مهم و سازنده‌ی قرآنی روشن خواهد ساخت و مطالعه‌ی این اثر فشرده در جهت متحول سازی هدفمندانه‌ی زندگی فردی انسان‌ها، خالی از خیر نخواهد بود.

فهرست عناوین

۱۱	مقدمه
۲۱	شگفتی‌های قرآن
۳۱	قرآن و انسان
۳۷	قرآن و فلسفه‌ی خلقت انسان
۴۳	قرآن و تفکر
۴۹	قرآن و علم و فناوری
۵۷	قرآن و زندگی انسانی
۷۱	سرچشمه‌ها

مقدمه

قرآنکریم، کلام الله و مهمترین منبع الهام برای انسانها می باشد. کسانی که بگونه‌ی آگاهانه و هدفمندانه با قرآن اند و قرآن را تلاوت و مطالعه می نمایند، از ذهن و ظرفیت پویا و ایجادگر و قلب منسجم و مطمئن برخوردار اند. کسانی که در پی فراگیری این گنج بی بدیل و استفاده‌ی به مورد و هدفمندانه از آن نشده اند و نیستند، فرصت مهمی را در زندگی از دست داده اند و از دست می دهند. هیچ کتاب و کلام دیگری، حتی آثار متکی بر مفاهیم قرآنی، نمی تواند جاگزین قرآن شود و آنگونه‌ی که قرآن با عمق ارزشمند و الهام بخش خود مفاهیم را رایج می کند، برابر باشد. چون، هر کلام دیگر بجز از قرآن حتی مرتبط به قرآن و کلام پیامبر خدا هم که باشد، کلام بشر است و نمی تواند با کلام خدا قابل مقایسه باشد. قرآن تنها کتابی است که با هر بار خواندن به مفهوم و معنویت تازه‌ی می رسی و همیشه برای ذهنیت‌ها و افکار پویا، ارزشمند و ماندگار انسانی مایه‌ی الهام می شود.

بمثابه‌ی یک پژوهشگر مسلمان و معتقد به ارزش‌های اسلامی، که پژوهش‌های متعددی را در عرصه‌های مختلف، از جمله ارتباطات، آموزش و پرورش و فناوری بشری در میان افراد متعلق

به فرهنگ‌ها، باورها و سرزمین‌های مختلف انجام داده‌ام، برای انجام بهتر هر کار و حل هر پرسش مهم علمی و آکادمیک، منبع الهام و پناه گاهی مطمئن‌تر و بهتر از قرآن سراغ نداشته‌ام و ندارم. کارهای پژوهشی‌ام پیرامون ارتباطات انسانی و رابطه‌های ممکن میان ظرفیت‌های بیرونی و اجتماعی و فکتورها و ظرفیت‌های درونی انسان، مانند تأثیرات فعالیت‌های قلب و مغز انسان‌ها بالای پروسه‌ی ارتباطات روزمره در میان آنها، در مدت کم توانستند توجه‌ی پژوهشگران عرصه‌های مرتبط به هم‌چو مسایل و اهل نظر را بخود جلب کنند و در مباحث آکادمیک جایگاهی مناسبی را بخود اختصاص دهند. البته، از ابزار و شیوه‌های کاری که من در برنامه‌های پژوهشی خود استفاده می‌کنم، دیگران نیز از ابزار و شیوه‌های مشابه و حتی بهتر ممکن است استفاده نمایند. اما، من از مباحث و مفاهیم ارزشمند که بگونه‌ی روزمره از قرآن فرا می‌گیرم نیز استفاده می‌کنم؛ چون، همه عرصه‌های زندگی انسانی در قرآن صاحب یک جایگاه و حد ارزشمندی خاص اند و قرآن به هر پرسش ممکن پاسخی را ارائه خواهد داد. همچنان، گاهی پرسش‌های مهمی در ذهنم ایجاد می‌شوند که با مراجعه نمودن به ادبیات آکادمیک قابل حل نیستند، اما با استفاده از الهامات کسب شده از قرآن‌کریم حل می‌شوند.

من دانش آموخته‌ی علوم عصری هستم و از مدرن‌ترین تکنالوژی و معیاری‌ترین شیوه‌های ممکن برای انجام پژوهش‌های علمی خود استفاده می‌کنم و آثار متعددی به زبان‌های فارسی و انگلیسی دارم که یا در ژورنال‌های مختلف منتشر شده‌اند و یا هم بگونه‌ی کتاب به نشر رسیده‌اند. اما، برای تغذیه‌ی فکری و ذهنی‌ام

بگونه‌ی روشن و برابر با خواست زمان و بر مبنای نیازمندی‌های علوم معاصر، هیچ منبع و مرجع دیگری توانستند جاگزین قرآن‌کریم شوند. من قرآن را تنها با چشم و ذهن تلاوت نمی‌کنم که بدون توجه به عمق مفاهیم سازنده‌ی آن، آیه‌ها و صفحات تلاوت شده را حساب بگیرم و فقط در پی پاداش آن در آخرت باشم. بلکه، من قرآن را بگونه‌ی آگاهانه و با داشتن اعتقاد کامل و راسخ بواسطه‌ی ذهن و دید روشن و مغز و قلب مصمم و مطمئن مطالعه می‌کنم و به مفاهیم و ارزش‌های بی‌بدیل و الهام‌بخش آن توجه می‌نمایم. همچنان، از مفاهیم و معنویت بی‌حد آن برای شکل‌دهی باورهای زندگی‌ام و شکل‌دهی مفاهیم ارزشمند برای زندگی انسانی استفاده می‌کنم. یعنی، قرآن را هم بر مبنای مفاهیم مذهبی بحیث یک مسلمان مذهبی تلاوت می‌کنم و هم بحیث یک پژوهشگر، قرآن را مطالعه می‌نمایم و مصرانه در پی دانستن مفاهیم و معنویات ارزشمند و بی‌بدیل آن می‌شوم. بعباره‌ی دیگر، باید دانست که قرآن تنها برای این نیست که ما آنرا فقط تلاوت کنیم تا ثواب کمایی نماییم. بلکه، قرآن وسیله‌ی ارزشمندی است برای انکشاف ظرفیت‌ها و مفاهیم فکری و فراهم‌سازی راه‌های بهتر زیستن در جوامع انسانی بمتابسه‌ی انسان‌های مفید و ارزشمدار.

چند سال می‌شود که تلاوت و مطالعه‌ی قرآن‌کریم بگونه‌ی مداوم و هدفمندانه بخشی از برنامه‌های مهم، حتمی و همیشگی زندگی‌ام را شکل می‌دهد. معمولاً هر روز در حدود پنج صفحه و غالباً بعد از نماز عصر تلاوت و مطالعه می‌کنم و گاهی هم روزها پیرامون یک آیه فکر می‌کنم و تا قناعت‌ام حاصل نشده است، در پی درک عمق مفهوم و معنویت آن می‌شوم. وقتی قرآن را تلاوت

و مطالعه می‌نمایم، بیشتر به مفاهیم و ارزش‌های معنوی و الهام بخش آن توجه می‌کنم تا حد ثواب که از تلاوت آن بدست می‌آورم. چون، می‌دانم که ثواب، امکان رفتن به بهشت و ... پاداشی اند از جانب خداوند در مقابل اعمال ما، نه فلسفه‌ای واقعی زندگی ما بحیث انسان (خلیفه‌ی خدا در روی زمین). بمثابة‌ی یک تجربه‌ی شخصی، مهم‌ترین و مفیدترین سال‌های زندگی‌ام که هم از انسجام و آرامش بهتر قلب و مغز برخوردار بوده‌ام و هم ذهن و فکر نسبتاً فعال و متمرکز داشته‌ام، همین سال‌های بوده‌اند که بگونه‌ی منظم و پیگیر قرآن‌نکریم را تلاوت و مطالعه می‌کردم و می‌کنم. از نظر من، قرآن‌نکریم بمثابة‌ی یک منبع الهام بخش و بستر بزرگ و همیشگی مفاهیم، معنویات و ارزش‌ها همواره و بدون کدام محدودیت زمانی و محیطی، انسان‌ها را در عرصه‌ی انکشاف ذهنیت‌های ارزشمندی و باورهای سازنده و انسانی کمک نموده و عظمت و ساختار کلامی و مفاهیم قرآن پژوهشگران را در عرصه‌های طرح و ارایه‌ی افکار و اندیشه‌های بزرگ بگونه‌ی جدی یاری می‌رساند. قرآن مملو از مفاهیم و ارزش‌های بی‌بدیل و ماندگار است. قرآن کتابی است که به تفکر و تعقل، اندیشیدن پیرامون هستی و انتخاب راه نیک بر مبنای عقلانیت و دلایل مستحکم ارایه شده در قرآن، انسان‌ها را تشویق و رهنمایی می‌کند. تفکر و خردورزی از جمله مفاهیم اساسی برای متحول سازی زندگی فردی و اجتماعی و شکل‌گیری مفاهیم و ارزش‌های بزرگ انسانی محسوب می‌شوند. قرآن بگونه‌ی جدی، مکرر و مدلل انسان‌ها را به تفکر و خردورزی دعوت می‌کند و بر جایگاهی ارزشمند اهل فکر و خرد تأکید دارد.

قرآن انسان‌ها را به مفید زیستن، بهتر زیستن و مسوولانه زیستن رهنمایی می‌کند. قرآن از انسان‌ها می‌خواهد تا در زندگی فردی و اجتماعی خود متوجه‌ی مکلفیت‌های انسانی خود باشند، به یکدیگر مفید باشند، حقوق یکدیگر را در نظر داشته و از آسیب رسانیدن به یکدیگر اجتناب ورزند. قرآن به انسان‌ها حکم می‌کند تا حقوق والدین خویش را در نظر داشته و در مقابل آنها مهربان باشند. حقوق بستگان و همسایه‌های خویش را در نظر داشته و در مقابل مسافری و فقرا مهربان بوده و از کشتن یکدیگر خودداری نمایند. قرآن به انسان‌ها حکم می‌کند تا مال یتیم را مورد دستبرد قرار نداد، از فحشا دوری جست، از اسراف و ولخرجی جلوگیری نموده و در معاملات روزمره‌ی خود صادق باشند و از پیمان‌ها و ترازوی عادلانه و درست استفاده کنند. قرآن به انسان‌ها دستور می‌دهد تا به عهد خود وفا نموده و از گفتن و پیروی کردن مسایل و مباحث که پیرامون آن علم و آگاهی ندارند، خودداری کنند. قرآن به انسان‌ها دستور می‌دهد تا از رفتار متکبرانه خودداری کنند و متوجه جایگاه واقعی خود باشند (الانعام، ۱۵-۱۵۲؛ الاسراء، ۲۳-۳۷).

قرآن انسان را به یکتا پرستی، شناخت جایگاه ارزشمند خود بمثابة‌ی بهترین مخلوقات و خلیفه‌ی خدا در روی زمین و آزاد زیستن و هدفمندانه زیستن دعوت می‌کند. قرآن انسان را به تفکر، اندیشیدن و خردورزی دعوت می‌کند. قرآن راه راست را با مثال‌ها و شواهد برای انسان‌ها مشخص نموده و برای انتخاب کردن راه او را صاحب اختیار می‌سازد. قرآن انسان‌ها را به عدل و احسان و دوری جستن از افعال زشت و اجتناب نمودن از منکر و ظلم امر می‌کند (آل عمران، ۱۹۰-۱۹۱؛ الاسراء، ۷؛ النحل، ۹۰؛ زمر، ۹، ۱۸).

بدون شک، در صورت دانستن و عملی نمودن ارزش‌ها و مفاهیم موجود در قرآن، انسان‌ها در زندگی فردی و اجتماعی خود صاحب بهترین، مصون‌ترین و مفیدترین زندگی خواهند شد. مفاهیم قرآنی که بگونه‌ی خلاصه ذکر شد و در بخش‌های بعدی این اثر بگونه‌ی مشرح بیان خواهند شد، اساس و محتوای واقعی یک زندگی ارزشمند و ارزشمدار و مفید انسانی را شکل می‌دهند که قرآن‌کریم به آنها تأکید نموده است. من لوایح و قوانین مختلف و متعددی را خوانده‌ام. من اعلامیه‌ها و مقرره‌های صادر شده پیرامون رعایت حقوق بشر از سوی سازمان ملل و کشورهای مهم جهان را خوانده‌ام. هیچ قانون و لایحه‌ی در جهان وجود ندارد که مانند قرآن‌کریم ارزش‌های انسانی و حقوق فردی و اجتماعی انسان‌ها را بگونه‌ی واضح، همه‌جانبه و صریح بیان داشته باشد. قرآن یک چارچوب و رهنمای کامل برای زندگی انسانی است. مشکل کسانی که در مقابل قرآن قرار می‌گیرند و به زعم خود شان قرآن را نقد می‌کنند و برای عصر حاضر پاسخگو نمی‌دانند، این است که در پی فراگیری قرآن نشده‌اند و آنرا نمی‌دانند و نمی‌خوانند و یا هم در پی شناخت قرآن بر مبنای تعبیرها و تأویل‌های ناقص دیگران پیرامون قرآن اند؛ و یا هم قرآن و مفاهیم قرآنی را بر مبنای عملکرد و شخصیت کسانی تعبیر کرده‌اند که ادعای اهل قرآن بودن را دارند، ولی در عمل نه بگونه‌ی واقعی قرآن را می‌دانند و نه هم مفاهیم و دستورات قرآنی را در زندگی خود تطبیق می‌کنند. همچنان، آنها قرآن را بر مبنای برداشت‌های خود از نوشته‌ها و اشعار مشاهیر که از ذخایر و ارزش‌های معنوی و مفهومی قرآن فیض برده‌اند و به نحوی ارزش‌های قرآنی در

نوشته‌ها و اشعار شان تبلور یافته‌اند، مانند اشعار مولانا جلال الدین بلخی که قرآن را درک کرد و سخنانش را با مفاهیم قرآنی ارزشمند و ماندگار ساخت، می‌شناسند و در پی شناخت قرآن با استفاده از همچو آثار و نوشته‌های مرتبط به مفاهیم قرآنی اند.

در حالی که، قرآن را باید از طریق خود قرآن شناخت و بخاطر شناخت قرآن و درک مفاهیم قرآنی، باید قرآن را دانست، قرآن را خواند و بگونه‌ی دقیق و هدفمندانه در پی فهمیدن قرآن و درک مفاهیم قرآنی بود. چون، تلاش برای شناختن قرآن از نشانه‌ها و مسایل مرتبط به قرآن در اشعار و نوشته‌های انسان‌ها مشابه به تلاش کردن برای شناخت سیب از طریق لذت و کیفیت خوردنی یا نوشیدنی است که به نحوی عصاره‌ی سیب در آن استفاده شده باشد. در این صورت، انسان می‌تواند به نحوی طعم سیب را حس کند، اما ممکن نیست که با استفاده از آن پیرامون سیب حکم کند و ادعا کند که سیب را شناخته است و محتوای آنرا دانسته است. برای همین، عده‌ی که نظریات ناموجه پیرامون قرآن (کلام الهی) دارند، دلیلش انتخاب مسیر غیرمعیاری و ناموجه برای شناخت قرآن است.

یعنی، همواره با اشعار و نوشته‌های دیگران سر و کار داشته‌اند و با برداشت‌های ناقص خود، فکر کرده‌اند که قرآن را دانسته‌اند و می‌توانند هرگونه‌ای که دل شان خواست، پیرامون این کتاب با عظمت آسمانی ابراز نظر کنند. همچو افراد مرتکب اشتباهی جدی در مسیر تلاش‌های خود برای فهم قرآن شده‌اند و بدون تجدید نظر در مسیر فکری خویش، همچنان در راستای درک مفاهیم قرآنی و انسانی دچار اشتباه و توهم خواهند شد.

بدون شک، وقتی قرآن را بگونه‌ی دقیق و هدفمندانه و باورمندانه تلاوت و مطالعه‌ی نمایی، متوجه می‌شوی که از چه عظمت، عمق و ارزشمندی بی‌بدیلی برخوردار است. متوجه می‌شوی که این کلام پاک الله از چه شگفتی‌ها، دستورات، مفاهیم، راهکارها و حکایت‌های ارزشمند، الهام‌بخش و سازنده‌ای برخوردار است. وقتی این کتاب آسمانی را بگونه‌ای دقیق و هدفمندانه مطالعه می‌کنی، متوجه می‌شوی که هیچ کتاب و کلام دیگری، حتا کلام رسول خدا که بعد از قرآن جایگاه دوم را نزد مسلمانان دارد، اندک‌ترین مشابهت با این کتاب آسمانی و دارای ویژگی‌ها و شگفتی‌های منحصر به خود، ندارند. قرآن را به سادگی می‌توان خواند، به سادگی می‌توان دانست و به سادگی می‌توان حفظ کرد. در حالی که، دیگر کتاب‌ها، حتا کتاب‌های حدیث نبوی را نمی‌توان به سادگی خواند، نمی‌توان به سادگی فهمید و نمی‌توان به سادگی حفظ کرد. وقتی بگونه‌ی هدفمندانه و دقیق سیری به بستر ارزشمند و الهام‌بخش قرآن داشته باشید، به سادگی متوجه می‌شوی که این کتاب با عظمت و این کلام الهی چقدر کامل، سازنده و برابر با همه شرایط و زمان‌ها می‌باشد.

با در نظر داشت تجارب شخصی من، با تلاوت و مطالعه‌ی دقیق و هدفمندانه‌ی قرآن، زندگی انسان بگونه‌ی جدی و عمیق متحول شده، ظرفیت‌های بالقوه‌ی موجود در وجود انسان بیدار و فعال گردیده و میکانیزم داخلی بدن انسان و روح و روان انسان از انسجام، اطمینان و آرامش ماندگار و مطمئن برخوردار می‌شوند. خواندن و مطالعه‌ی هدفمندانه و دقیق قرآن باعث دوری انسان از پریشانی‌ها و اضطراب گردیده و انسان دارای قلب منسجم، فکر

آرام و ایجاد گر و زندگی منظم و مسوولانه و ارزشمدار می‌شود. برای کسی که با قرآن نزدیک است و قرآن را می‌داند و می‌خواند، زندگی از مفهوم خاصی برخوردار خواهد بود و ممکن نیست که وقت خود را بیهوده صرف کند و برای دیگران مضر باشد و یا هم تسلیم فشارهای روزگار شود.

همراهی و هم‌سویی با قرآن انسان را دارای فکر و ذهن زنده و سازنده، قلب آرام و مطمئن و راه مشخص و ارزنده می‌سازد. همراهی با قرآن باعث می‌شود تا انسان یک مسیر هدفمندانه و ثابت را برای زندگی انتخاب نموده و در مسیر خود ثابت قدم بماند. همراهی با قرآن باعث می‌شود تا انسان بخوبی بتواند با چالش‌ها و مشکلات ممکن مجادله نموده و در پی هدفمندانه زیستن بوده و برای رسیدن به اهداف ارزشمند خویش باورمند باشد و باورمندانه و مصرانه در راه تحقق اهداف خویش تلاش نماید. پس، برای همه توصیه می‌کنم تا در پی فراگیری و خواندن و دانستن قرآن باشند و تلاوت و مطالعه‌ای هدفمندانه و منظم قرآن‌کریم را بخشی از برنامه‌های اساسی زندگی خود بسازند. بی‌تردید، آنچه از انسان‌های که از جایگاه ارزشمند و سازنده‌ی این کتاب عظیم آسمانی چشم پوشی نموده و در پی فراگیری، خواندن و درک آن نیستند، فرصت مهم و بی‌بدیلی را در زندگی از دست داده‌اند و از دست می‌دهند.

همچنان باید دانست که، حد ارزشمندی و سازندگی و حد الهام‌بخش بودن و مفید بودن قرآن بدیل دیگری ندارد و فقط می‌توان قرآن را بواسطه‌ی خود قرآن دانست و در خود قرآن خواند و درک کرد. برای همین یک سلسله مباحث، از جمله شگفتی‌های

قرآن، انسان از دید قرآن، قرآن و زندگی انسانی، جایگاه تفکر در قرآن، رابطه‌ی قرآن با علم و فناوری و فلسفه‌ی وجود انسان از دید قرآن از جمله مسایلی اند که در این اثر مورد بحث قرار گرفته اند تا قسمتی از ارزش‌های سازنده و ارزشمند قرآنی جهت روشن سازی اذهان و افکار انسان‌های باورمند به زندگی هدفمندانه و با مفهوم، به آنها بیان شوند.

شگفتی‌های قرآن

عمده‌ترین ویژگی شگفت انگیز قرآن ساختار کلامی و مفهومی و نظم ساختاری و عمق معنوی خود قرآن است. با در نظر داشت اصول و معیارهای پذیرفته شده برای آثار علمی و پژوهشی که بعد از قرن‌ها سعی و تلاش توسط انسان‌ها شکل گرفته اند، دیده می‌شود که قرآن (کلام الله) که بواسطه‌ی حضرت محمد رسول خدا، کسی که خواندن و نوشتن را بلد نبود، برای بشریت فرستاده شده است، از کامل‌ترین شیوه و ساختار کلامی و مفهومی برخوردار است. در مباحث و آثار معیاری علمی و اکادمیک که محصول تحولات و پیشرفت‌های مداوم و چشمگیر علم و فناوری در عصر حاضر اند، طرح مسأله، مرور تجارب و کارهای مرتبط در گذشته، استدلال منطقی، ارائه‌ی مثال‌های زنده و قابل دید، ارائه‌ی تیوری و چارچوب منظم و مشخص، تحلیل و ارزیابی مسایل و مباحث، نتیجه گیری و سپاس‌گزاری از جمله اجزای مهم و اصلی کارهای پژوهشی و علمی شناخته می‌شوند. وقتی قرآن‌کریم را که حدود چهارده و نیم قرن قبل از امروز فرستاده شده است، بگونه‌ی دقیق و هدفمندانه تلاوت و مطالعه نمایی، متوجه می‌شوی که تمام مسایل و ساختارهای یاد شده که امروز در آثار علمی و اکادمیک معیاری استفاده می‌شوند، بگونه‌ی برجسته، واضح و مشخص در این کتاب

آسمانی وجود دارند. از اینکه دانشمندان مسلمان در عرصه‌ی گسترش علوم عصری و غنای ادبیات اکادمیک در دنیا نقش اساسی داشته اند و در اکثر موارد اساس گزار مباحث علمی و اکادمیک در دنیا بوده و بخصوص در نیمه‌ی اول هزاره‌ی دوم میلادی در اساس‌گذاری و گسترش علوم عصری نقش اساسی و تعیین کننده داشته اند، از این رو نمی‌توان نقش قرآن را در شکل‌گیری ساختارهای منظم و معیاری علمی در دنیا بی‌تاثیر دانست.

نزول قرآن‌کریم از جانب خدا بواسطه‌ی جبریل امین به رسول خدا با طرح یک مسأله و اساس‌گذاری یک عرصه‌ی مهم و ماندگار زندگی با مفهوم انسانی آغاز می‌شود. در آیه‌های اول الی ششم سوره علق که اولین آیه‌های نازل شده به رسول خدا اند، خداوند پیامبر (انسان) را به خواندن امر می‌کند و با معرفی نمودن ذات کبریایی خود بحیث خالق انسان، ماهیت آفرینش انسان را بیان می‌کند و می‌گوید که انسان را از علق آفریده است. همچنان، خداوند کریم در آیه‌های ذکر شده از کریم بودن خود که کریم‌ترین کریمان است یاد می‌کند و به حد ارزشمندی قلم و آموختن چیزهای را که انسان نمی‌دانست، به او بیان نموده و از سرکشی انسان یاد می‌کند. ترجمه: «بخوان به نام پروردگارت که آفرید؛ انسان را از علق آفرید؛ بخوان و پروردگار تو کریم‌ترین [کریمان] است؛ همان کس که به وسیله قلم آموخت؛ آنچه را که انسان نمی‌دانست [بتدریج به او] آموخت؛ حقا که انسان سرکشی می‌کند» (العلق، ۱-۶). در این چند آیه که از لحاظ ساختار کلامی کوتاه، اما از لحاظ مفهومی بسیار عمیق و سازنده اند، خداوند بر اهمیت خواندن، دانستن و نوشتن تأکید می‌نماید، جایگاه خود را

به انسان معرفی نموده و ماهیت و سرشت انسان را بیان می‌کند. این کلام ضمن شگفت‌انگیز بودن خود، نشان می‌دهد که نزول قرآن با چه یک ساختار و طرح سازنده و ارزشمندی آغاز شده است.

در قرآن‌کریم، آیه‌های ۲۵۵-۲۵۷ سوره بقره که آیت الکرسی نیزشامل همین آیه‌های شود و آیه ۱۹۰م سوره النحل، آیه‌های اند که بمثابة تیوری‌های منظم و کامل و بمثابة چارچوب تعریف کننده‌ی قدرت و جایگاه بی‌همتای الله بمثابة خالق هستی و جایگاه و نحوه‌ی زندگانی انسان بحیث خلیفه‌ی خدا در روی زمین، نازل شده اند. در آیه‌های ذکر شده، خداوند کریم صفات ذات کبریایی خود را بیان نموده و ضمن تأکید کردن بر عدم موجودیت اجبار در دین، بر جایگاه ارزشمند اهل ایمان تأکید می‌کند. ترجمه: «خداست که معبودی جز او نیست؛ زنده و برپا دارنده است؛ نه خوابی سبک او را فرو می‌گیرد و نه خوابی گران؛ آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است از آن اوست؛ کیست آن کس که جز به اذن او در پیشگاه‌اش شفاعت کند؛ آنچه در پیش روی آنان و آنچه در پشت سرشان است می‌داند و به چیزی از علم او جز به آنچه بخواهد احاطه نمی‌یابند؛ کرسی او آسمان‌ها و زمین را در بر گرفته و نگهداری آنها بر او دشوار نیست و اوست والای بزرگ. در دین هیچ اجباری نیست و راه از بیراهه به خوبی آشکار شده است، پس هر کس به طاغوت کفر ورزد و به خدا ایمان آورد به یقین به دستاویزی استوار که آن را گسستن نیست چنگ زده است و خداوند شنوای دانا است. خداوند سرور کسانی است که ایمان آورده اند، آنان را از تاریکی‌ها به سوی روشنایی به در می‌برد و کسانی که

کفر ورزیده اند سرورانشان [همان عصیانگران] طاغوتند که آنان را از روشنائی به سوی تاریکی‌ها به در می‌برند، آنان اهل آتشند که خود در آن جاودانند» (البقره، ۲۵۵-۲۵۷).

همچنان، در سوره النحل خداوند چارچوب کلی زندگی انسانی را در روی زمین مشخص می‌سازد. ترجمه: «در حقیقت خدا به دادگری و نیکوکاری و بخشش به خویشاوندان فرمان می‌دهد و از کار زشت و ناپسند و ستم باز می‌دارد به شما اندرز می‌دهد باشد که پند گیرید» (النحل، ۹۰). در این آیه‌ی کوتاه ولی از لحاظ مفهومی در بر گیرنده‌ی چارچوب کلی یک زندگی ارزشمند و عدالت-محور برای انسان‌ها، خداوند بندگان خود را به عدل و نیکوکاری و مهربانی با بستگان شان امر می‌کند و از انجام کارهای زشت و توسل جستن به منکر و تعدی منع می‌سازد. اگر انسان‌ها محتوای همین یک آیه‌ی قرآنی را در زندگی فردی و اجتماعی شان بگونه‌ی کامل عملی نمایند، دیگر هیچ مشکلی در میان انسان‌ها وجود نخواهد داشت و همه انسان‌ها صاحب زندگی ارزشمند، آرام، صمیمی و مرفه خواهند شد و برای خود و دیگران مفید خواهند بود.

همچنان، بمتاب‌ه‌ی مرور مسایل و مباحث مرتبط با احکام قرآن و مرتبط با رسالت خاتم النبیین، خداوند قصص و حکایت‌های پیامبران و بندگان راستین خود، چون آدم، نوح، ابراهیم، موسی، مریم، همسر فرعون، عیسی، یوسف، ایوب و غیره را در قرآن کریم بیان داشته است. سوره‌های بقره، آل عمران، یوسف، نوح، کهف و غیره همه بیان کننده‌ی حکایت‌های ماندگار و سازنده‌ی اند که بگونه‌ی مثال از سرگذشت پیامبران و بندگان نیک خدا یاد شده اند.

خواندن و دانستن قصص قرآنی باعث ازدیاد معلومات دقیق انسان از هستی و تقوی‌ه‌ی ظرفیت‌های ذهنی انسان‌ها می‌شود. وقتی سرگذشت پیامبران و بندگان نیک خدا را در قرآن می‌خوانی، متوجه می‌شوی که بندگان خدا برای انجام رسالت و تحقق دستورات خداوندی چه راه‌های دشواری را پیموده اند و به چه جایگاه‌های ارزشمندی رسیده اند.

همچنان، در قسمتی از آیه سوم سوره المائدة که آخرین آیه نازل شده برای رسول خدا می‌باشد، خداوند پروسه‌ی نزول قرآن، محتوای قرآن و انجام رسالت پیامبر خود را بگونه‌ی خلاصه نتیجه‌گیری می‌کند. ترجمه: «... امروز دین شما را برایتان کامل و نعمت خود را بر شما تمام گردانیدم و اسلام را برای شما [به عنوان] آیینی برگزیدم» (المائدة، ۳). همچنان، سوره فاتحه از آیه اول الی آخر (۱-۷) در بر گیرنده‌ی سپاس‌گزاری از خالق هستی و بیان کننده‌ی مرجع مهربانی، کمک و حمایت‌های واقعی برای انسان‌ها می‌باشد. ترجمه: «به نام خداوند رحمت‌گر مهربان. ستایش خدایی را که پروردگار جهانیان؛ رحمت‌گر مهربان؛ [و] خداوند روز جزاست. [بار الها] تنها تو را می‌پرستیم و تنها از تو یاری می‌جوییم. ما را به راه راست هدایت فرما. راه آنان که گرامی شان داشته‌ای نه [راه] مغضوبان و نه [راه] گمراهان» (الفاتحه، ۱-۷). این ساختار کامل، بی‌بدیل و منظم قرآن کریم از جمله شگفتی‌های است که به صراحت بیان کننده‌ی آسمانی بودن و الهام بخش بودن این کلام خدا می‌باشد.

همچنان، در پهلوی ساختار شگفت‌انگیز کلامی و مفهومی قرآن کریم، این کتاب آسمانی بیشتر از یک هزار و چهار صد سال

قبل یک سلسله مسایل و مباحث را بیان کرده است که در یکی دو قرن اخیر در اثر پیشرفت‌های چشمگیر و مداوم علم و فناوری در جهان، ثابت گردیده و بواسطه‌ی انکشافات و تجارب علمی، انسان‌ها به حقانیت آن پی برده اند. مسایل که ممکن نبود بدون وحی الهی در جزیره‌ی عرب و در اوج جهل و خرافات که امکان گفتن و شنیدن همچو مسایل قابل تصور نبود، بواسطه‌ی یک امی (کسیکه خواندن و نوشتن را بلد نبود) اما بنده‌ی برگزیده‌ی خدا و آخرین پیامبر خدا بود، بیان شود. ثابت شدن مسایل شگفت‌انگیز بیان شده در قرآن بواسطه‌ی علم و فناوری نشان دهنده‌ی آن است که این کتاب با عظمت آسمانی و این کلام الهی، در پهلوی جایگاه دینی‌اش بمتابسه‌ی رهنمای واقعی بشر، خود یک گنجینه‌ی بی بدیل علمی محسوب می‌شود. بخشی از شگفتی‌های قرآن که بواسطه‌ی علم و تکنالوژی و یا هم بواسطه‌ی دسترسی بشر به همه ابعاد زمین و حتا ماورای زمین، تثبیت و تأیید شده اند، ذیلاً بیان می‌شوند:

۱- یکی از عمده‌ترین مسایل و مباحث شگفت‌انگیز در قرآن که بیشتر از چهارده قرن قبل در جزیره عرب و در اوج جهالت و دوری انسان‌ها از علم بیان شده است، موضوع نحوه‌ی خلقت و تولد انسان است. خداوند در آیه‌های ۱۲ الی ۱۵ سوره المومنون پروسه‌ی پیدایش انسان را بیان می‌کند که امروز علم و تکنالوژی توانسته است آنرا بفهمد و تأیید کند. ترجمه: «و به یقین انسان را از عصاره‌ای از گل آفریدیم. سپس او را [به صورت] نطفه‌ای در جایگاهی استوار قرار دادیم. آنگاه نطفه را به صورت علقه درآوردیم پس آن علقه را [به صورت] مضغه گردانیدیم و آنگاه مضغه را استخوان‌هایی

ساختیم بعد استخوان‌ها را با گوشتی پوشانیدیم آنگاه [جنین را در] آفرینشی دیگر پدید آوردیم آفرین باد بر خدا که بهترین آفرینندگان است. بعد از این [مراحل] قطعاً خواهید مرد» (المومنون، ۱۲-۱۵). وقتی به عمق این موضوع و بر اهمیت علمی آن و به زمان که این موضوع از پایه شده است توجه می‌کنی، بگونه‌ی آشکار مشخص می‌شود که این کلام الله است که برای آگاهی بشر از ماهیت اصلی وجود خودش، بیان شده است. در عصر حاضر، بشر با دست یافتن به پیشرفت‌های چشم‌گیر علمی و تخنیکی، توانسته اند پروسه‌ی شکل‌گیری جنین در رحم مادر و پروسه‌ی مبدل شدن جنین به طفل و نوزاد را بدانند که کاملاً مشابه به مفهوم همین گفته‌ی خالق هستی است.

۲- در آیه‌های ۱۹-۲۰ سوره الرحمان خداوند از کنار هم قرار گرفتن دو بحر خبر می‌دهد که میان شان حد فاصلی باشد که با وجود متصل شدن آب دو دریا با هم، به هم تجاوز نکنند و با هم یکجا نشوند، با آنکه بدون کدام مانع کنار هم قرار دارند. در آن زمان امکان سیر و سفر از جزیره عرب به غرب دنیا و دسترسی انسان به کوایف اقیانوس‌ها میسر نبود. اما، با قادر شدن انسان به مشاهده کردن اقیانوس‌ها و ساختار خاکی و آبی زمین، این مشخص شد که دو بحر (اقیانوس اطلس و اقیانوس منجمد شمالی) در قلمرو آبی کشور دنمارک با هم وصل می‌شوند ولی هرگز به حریم یکدیگر تجاوز نمی‌کنند و آب هر دو بحر با یکدیگر مخلوط نمی‌شوند. ترجمه «دو دریا را [به گونه‌ای] روان کرد [که] با هم برخورد کنند. میان آن دو حد فاصلی است که به هم تجاوز نمی‌کنند» (الرحمان، ۱۹-۲۰). این یکی از شگفتی‌های قرآن است

که بیشتر از چهارده قرن قبل در جزیره عرب نازل شده است و این موضوع بیان شده است.

۳- در آیه ۴ سوره قیامت خداوند پیرامون خطوط سر انگشتان انسان‌ها می‌فرماید: «آری قادریم که (حتا خطوط سر) انگشتان او را موزون و مرتب کنیم». با پیشرفت علم و تکنالوژی، این ثابت شده است که خطوط سر انگشتان انسان‌ها یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد و تکرار نشدنی انسان‌ها می‌باشد و در عصر حاضر از خطوط سر انگشتان انسان‌ها بحیث یکی از مطمئن‌ترین فکتورهای ثبت هویت و مشخصات انسان‌ها و شناسایی و تثبیت هویت و مشخصات آنها استفاده می‌شود.

۴- خداوند در آیه ۴۳ سوره نور از شکل‌گیری ژاله (نگرگ) در ابرهای کوه مانند خبر می‌دهد. ترجمه: «آیا ندانسته‌ای که خدا [ست که] ابر را به آرامی می‌راند سپس میان [اجزاء] آن پیوند می‌دهد آنگاه آن را متراکم می‌سازد پس دانه‌های باران را می‌بینی که از خلال آن بیرون می‌آید و [خداست که] از آسمان از کوه‌هایی [از ابر یخ‌زده] که در آنجاست نگرگی فرو می‌ریزد و هر که را بخواهد بدان گزند می‌رساند و آن را از هر که بخواهد باز می‌دارد نزدیک است روشنی برکش چشم‌ها را ببرد» (النور، ۴۳). با انکشاف علم و تخنیک، بشر به این حقیقت دست یافته است که ابرهای که نگرگ تولید می‌کنند، ابرهای کوه مانند و یخ‌زده‌ی اند که کومولونیمبوس (Cumulonimbus) نامیده می‌شوند و نگرگ از بطن همان کوه‌های ابری به زمین فرود می‌آید.

۵- در آیه ۹ سوره سجده خداوند خطاب به انسان‌ها می‌فرماید که: «و برای شما گوش و دیدگان قرار داد» (سجده، ۹). در این آیه

گوش مفرد ذکر شده است و دیدگان بیشتر از یکی، در حالی که در ظاهر هم گوش‌ها و هم چشم‌ها جفت‌اند. اما، علم و تکنالوژی از طریق ارزیابی ساختار داخل مغز انسان و بخش‌های مرتبط به فعالیت‌های بدن انسان دریافته‌اند که در مغز حس شنوایی از طریق یک مرکز و یک بخش واحد فعالیت می‌کند و بخش بینایی از طریق بخش‌ها و مراکز متفاوت که رنگ‌ها، اشکال و غیره را تثبیت می‌کنند، فعالیت دارد. یعنی، میکانیزم شنوایی در مغز انسان دارای یک ساختار مفرد است و میکانیزم بینایی دارای بخش‌های مختلف می‌باشد.

۶- خداوند در آیه ۳۶ سوره اسراء می‌فرماید: «و چیزی را که بدان علم نداری دنبال مکن زیرا گوش و چشم و قلب همه مورد پرسش واقع خواهند شد» (الاسراء، ۳۶). علم، بخصوص علم بیوفیدبک این‌را تثبیت کرده است که در پروسه‌ی پیام‌سازی بدن و شکل‌دهی مفاهیم در مغز بخاطر ارایه، گوش، چشم و قلب انسان نقش اساسی دارند و گوش و چشم و قلب انسان در همکاری با هم میکانیزم پیام‌ساز داخل وجود انسان را شکل می‌دهند و مغز بمثابة ذخیره‌گاهی مفاهیم و پیام‌ها، با این سه عضو اساسی بدن رابطه‌ی مستقیم دارد و مفاهیم و معلومات دریافت شده بواسطه‌ی چشم، گوش و قلب را ذخیره نموده و هنگام ضرورت بعد از تحلیل و ارزیابی، بیرون می‌دهد.

۷- خداوند در سوره الرعد فرموده است: «همان کسانی که ایمان آورده‌اند و دل‌هایشان به یاد خدا آرام می‌گیرد آگاه باش که با یاد خدا دل‌ها آرامش می‌یابد» (الرعد، ۲۸). پیشرفت فناوری و تکنالوژی و استفاده از فناوری بیوفیدبک و استفاده از شیوه‌های

مختلف بررسی انسجام سریع قلب و ارزیابی نحوه فعالیت قلب و حد نوسان در ضربان قلب اینرا ثابت کرده است که نسبت به هر میتود، برنامه و عمل دیگر ذکر الله بالاترین حد تأثیرگذاری را بالای قلوب انسانها دارد و بگونه‌ی سریع باعث بهبود فعالیت قلب و بیشتر شدن انسجام قلب می‌شود (سروری، ۲۰۱۶؛ سروری و نوبلی، ۲۰۱۶؛ پرسش‌ها در مورد اسلام، ۲۰۱۴؛ هاینس، ۲۰۱۶).

همینگونه، ده‌ها مسایل و مباحث دیگر در قرآنکریم در زمانی بیان شده اند که قرن‌ها پیش و درست در زمانی که ابتدایی‌ترین مفاهیم، وسایل و مباحث علمی در مکان که قرآن در آنجا نازل شد، وجود نداشت ولی با نزول قرآنکریم (کلام الله) فصل تازه‌ای از علم، مفاهیم و ارزش‌های علمی و انسانی باز شد و مسلمانها قادر به دانستن و فهمیدن مسایلی شدند، که برای اکثر انسانها (در آن زمان) پذیرفتن و فهمیدن آن ساده نبود. با الهام گرفتن از مفاهیم و ارزش‌های موجود در قرآن، برای مدت طولانی دانشمندان مسلمان پیشگام علم و دانش در جهان بودند. اما، با کاهش توجه مسلمانها به مسایل علمی و پژوهش‌های مداوم و همچنان توسل جستن مسلمانها به تن پروری و پذیرفتن زندگی کم مفهوم و غیر مثمر، آنها از قافله‌ی علم و دانش تا حدی عقب ماندند. اما، قرآن همچنان بمثابة یک منبع الهام و یک مخزن عظیم علم و ارزش‌های بی‌بدیل باقیست و باقی خواهد ماند. این شالاه.

قرآن و انسان

قرآن بخاطر رهنمایی انسانها فرستاده شده است و این کتاب آسمانی برای انسان جایگاه ارزشمندی قایل است. بر مبنای دستورات قرآنی و حد ارزش‌دهی قرآن به انسان و انسانیت، برای انسان بمثابة اشرف مخلوقات، زمینه‌ها و فرصت‌های متعددی برای نزدیکی با خدا، رسیدن به جایگاه‌های بلند و ارزشمند معنوی داشتن رابطه‌ی بدون واسطه و بدون میانجی با خدا، ارایه شده اند. خداوند در قرآن جایگاه خیلی عالی به انسان قایل است، جایگاه برتر از فرشتگان و دیگر مخلوقات خدا. بگونه‌ی مثال، هنگام در جریان قراردادن خبر پیدایش انسان به فرشتگان، خداوند انسان را خلیفه‌ی خود در زمین خطاب کرده است. آنگونه‌ی که پروردگار عالمیان می‌فرماید: «و چون پروردگار توبه فرشتگان گفت من در زمین جانشینی خواهم گماشت» (البقره، ۳۰). همچنان، مطابق آیه ۲۹ سوره البقره، همه موجودات و محتوای زمین را خداوند برای انسانها آفریده است. خداوند می‌فرماید: «اوست آن کسی که آنچه در زمین است همه را برای شما آفرید سپس به [آفرینش] آسمان پرداخت و هفت آسمان را استوار کرد و او به هر چیزی

دانا است» (البقره، ۲۹). یعنی، خداوند به انسان ارزش بسیار جدی قایل است و ضمن آفرینش وی در بهترین حد اعتدال و بالاترین حد ارزش، همه چیز موجود در زمین را نیز برای آسایش و بهتر زیستن و مفید زیستن وی آفریده است. حیف خواهد بود اگر انسان قدر این لطف بی پایان خالق یکتای خود را نداند و بگونه‌ی هدفمندانه و مفید زندگی نکند.

همچنان، در آیه ۷۰ سوره الاسراء خداوند از جایگاه بلندی که برای انسان قایل شده است و از نعمت‌های که برای انسان فراهم کرده است، یاد می‌کند. ترجمه: «و به راستی ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم و آنان را در خشکی و دریا [بر مرکب‌ها] بر نشانیدیم و از چیزهای پاکیزه به ایشان روزی دادیم و آنها را بر بسیاری از آفریده‌های خود برتری آشکار دادیم» (الاسراء، ۷۰). بدون شک، انسان با ظرافت و ظرفیت‌ها و شکل متوازن که دارد، یکی از شهکارهای خلقت و نشانه‌ی برجسته و انکار ناپذیر قدرت الهی در روی زمین است. خداوند انسان را در بهترین شکل و در بالاترین حد ارزشمندی آفریده است تا با تفکر و تعقل در پهنای بیکران هستی جایگاه ارزشمندی را به خود اختصاص دهد. خداوند سهولت‌ها و نعمت‌های فراوانی را برای انسان فراهم کرده است تا انسان بماند و سپاس‌گزار خالق بی‌همتای خود باشد.

همانگونه‌ی که خداوند در سوره التین می‌فرماید که انسان را در بهترین حد اعتدال آفریده است، خداوند انسان را به بهترین وجه و با بهترین حد ارزشمندی خلق نموده است و به انسان راه‌ها و فرصت‌های ممکن را معرفی کرده است تا به درجه‌های بلند انسانیت و خدا پرستی برسد؛ و یا هم در صورت بی‌اعتنایی

و ارزش قایل نشدن به مفهوم خلقت خود، در پست‌ترین جایگاه ممکن قرار گیرد. خداوند بزرگ می‌فرماید، ترجمه: «براستی انسان را در نیکوترین اعتدال آفریدیم» (التین، ۴). مطابق کلام الهی، خداوند انسان را در بهترین وضع آفریده است و برایش اختیار داده است که بهترین مخلوقات باقی می‌ماند و یا هم خود را سزاوار قرار گرفتن در پست‌ترین جایگاه ممکن می‌سازد. ترجمه: «سپس او را به پست‌ترین [مراتب] پستی بازگردانیدیم» (التین، ۵). انسان باید جایگاه ارزشمند خود را بمثابه‌ی خلیفه‌ی خدا در روی زمین و اشرف مخلوقات حفظ نموده و قدر نعمت‌ها و فرصت‌های را که خداوند برایش اعطا کرده است بداند و همواره در پی شکران نعمت‌های خداوندی باشد.

همچنان، خون انسان (مسلمان) نزد خداوند خیلی ارزشمند است و در مقابل ریختاندن خون یک مسلمان بدون جواز شرعی کیفر دوزخ را بگونه‌ی ابدی برای قاتل سزاوار دانسته و قاتل را مورد خشم و لعنت قرار می‌دهد؛ همچنان، خداوند کشتن یک انسان را بگونه‌ی ناحق مشابه به کشتن همه مردم دانسته و فراهم سازی زمینه‌ی زنده ماندن کسی را مشابه به فراهم سازی زمینه‌ی زنده ماندن تمام مردم می‌داند. خداوند در سوره النساء می‌فرماید «و هر کس عمدا مومنی را بکشد کیفرش دوزخ است که در آن ماندگار خواهد بود و خدا بر او خشم می‌گیرد و لعنتش می‌کند و عذابی بزرگ برایش آماده ساخته است» (النساء، ۹۳). همچنان، خداوند در سوره المائده می‌فرماید «از این روی بر فرزندان اسرائیل مقرر داشتیم که هر کس، کسی را جز به قصاص قتل یا [به کیفر] فسادی در زمین بکشد چنان است که گویی همه مردم را کشته

باشد و هر کس، کسی را زنده بدارد چنان است که گویی تمام مردم را زنده داشته است و قطعاً پیامبران ما دلایل آشکار برای آنان آوردند [با این همه] پس از آن بسیاری از ایشان در زمین زیاده روی می کنند» (المائدة، ۳۲). بر مبنای آیه‌های نقل شده از قرآن کریم، خون و زندگی انسان نزد خداوند ارزش خیلی زیاد دارد و خداوند موضوع قتل ناحق را بگونه‌ی جدی نکوهش نموده و بر مجازات سخت عاملین این گناه بزرگ که مخلوقات خدا را بی موجب از زندگی محروم می‌سازند، تأکید نموده است.

بدون شک، جایگاه انسان نزد خداوند و در قرآن کریم خیلی بلند و ارزشمند است. خداوند انسان را در بهترین صورت و با داشتن بهترین ظرفیت‌ها و ظرفیت‌ها خلق کرده است. خداوند برای انسان فرصت‌ها، ظرفیت‌ها، سهولت‌ها و راه‌های مختلف و متنوع را برای خوب زیستن و مفید زیستن مهیا کرده است. خداوند برای انسان عقل و خرد و قوه‌ی تفکر و اندیشیدن داده است و او را در نحوه‌ی زیستن و انتخاب راه زندگی‌اش حق انتخاب داده است. بر مبنای دلایل و شواهدی که خداوند در قرآن کریم ارایه نموده است و بر مبنای ظرفیت‌ها و نعمت‌های که خداوند برای انسان عنایت فرموده است، انسان باید راه ارزشمند یکتا پرستی، مفید زیستن و ارزشمدارانه زیستن را انتخاب کند. در غیر آن، سهل انگاری‌های انسان باعث تنزل جایگاه و حد ارزشمندی وی به پایین‌ترین حد ممکن خواهد شد که این برای یک موجود ارزشمند و دارای قوه‌ی تعقل و تفکر مناسب و قابل توجیه نخواهد بود.

بگونه‌ی خلاصه، بعد از خدا ارزشمندترین جایگاه را در قرآن انسان دارد و همه مفاهیم، ارزش‌ها، احکام، قصص و دستورات

قرآنی برای بهتر زیستن انسان، بلند بردن سطح جایگاه و حد ارزشمندی انسان و شکل‌گیری یک زندگی با مفهوم و ارزشمدار انسانی در روی زمین و سرفرازی و آرامش انسان در زندگی بعد از مرگ فرستاده شده اند. یعنی، خداوند قرآن را برای آن فرستاده است، تا خلیفه‌اش در روی زمین (انسان) موقوف و جایگاه واقعی خود را فراموش نکرده و بگونه‌ی زندگی نماید که درخور شأن ارزشمند انسانی وی باشد. پس، حیف خواهد بود که انسان راه نادرست و بی ارزش را در پیش گیرد و از مسیر ارزشمند فلسفه‌ی خلقت خود منحرف شود.

قرآن و فلسفه یی خلقت انسان

با در نظر داشت حد ارزشمندی که قرآن برای انسان قایل است و خداوند در قرآن کریم انسان را خیلفه‌ی خود در روی زمین یاد می‌کند، خلقت انسان در ساختار خلقت هستی از اهمیت و ارزش بالا و بی بدیلی برخوردار است. خداوند به انسان کرامت بخشیده و او را در بهترین حد اعتدال خلق کرده است. بدون شک، آفرینش موجودی با این حد ارزشمندی و ویژگی‌های ارزنده عبث و بی هدف نیست و نخواهد بود. قرآن (کلام الله) نیز بخاطر رهنمایی انسان و تنظیم زندگی انسان بر مبنای فلسفه‌ی واقعی خلقت وی (انسان) نازل شده است. در تمام مباحث و مکلفیت‌های دینی، خداوند به انسان و ظرفیت‌های انسانی وی ارزش جدی قایل بوده و انسان را برای بهره‌گیری از نعمت‌های اعطا شده بواسطه‌ی خالقش (الله) رهنمایی می‌کند. خداوند انسان را به تفکر، تعقل، متوجه شدن به ماهیت خلقت‌اش و هدفمندانه زیستن و مفید زیستن امر می‌کند. همچنان، خداوند آنقدر آزادی و ارزش به انسان قایل است که بجز از عبادت و ستایش خودش بحیث آفریدگار انسان و هستی،

دیگر هیچ موجودی را شایسته ی پرستش ندانسته و به انسان امر می‌کند تا از هر نوع گرایش که به آزادی، عزت و فلسفه‌ی واقعی خلقت وی لطمه وارد کند، اجتناب ورزد. قوه‌ی تفکر و تعقل از جمله ارزش‌ها و ظرفیت‌های مهمی اند که خداوند به انسان داده است و همواره انسان را به استفاده کردن از این ظرفیت‌های ارزشمند برای انتخاب راه سالم و صواب بر مبنای تفکر و تعقل، امر می‌کند.

در مقابل همه ظرفیت‌ها، نعمت‌ها و آزادی‌های که خداوند به انسان اعطا فرموده است، انسان را فقط موظف به عبادت خالقش نموده است و بس. قسمی که خداوند (ج) در سوره الذاریات فرموده است: «و جن و انس را نیافریدم جز برای آنکه مرا پرستند» (الذاریات، ۵۶). در آیه‌ی مبارکه‌ی که ترجمه‌اش اینجا نقل شد، خداوند (ج) اساس فلسفه‌ای خلقت انسان را پرستش خودش (خدا) می‌داند و یکتا پرستی و پرستش الله (خالق هستی) را زیربنای فلسفه‌ی خلقت انسان قلمداد می‌کند. بجز از خودش، خالق هستی دیگر هیچ موجودی را شایسته‌ی عبادت و پرستش نمی‌داند. پیامبران را مانند دیگر انسان‌ها بشر می‌داند و فقط تفاوت آنها با دیگر انسان‌ها را داشتن مکلفیت پیامبری و نازل شدن وحی الهی از سوی خدا بواسطه‌ی فرشته‌ی وحی (جبرئیل امین) برایشان می‌داند و بس؛ وظیفه‌ی پیامبران هم دعوت مردم بخاطر اطاعت از خدا و پرستش خدای یگانه بوده است. الله تعالی در سوره کهف خطاب به پیامبر گرامی‌اش حضرت محمد مصطفی (ص) می‌فرماید: «بگو من فقط بشری هستم مثل شما (امتیازم این است که) به من وحی می‌شود که تنها معبودتان معبود یگانه است پس هر که به لقای پروردگارش امید دارد، باید کاری شایسته

انجام دهد و هیچ کس را در عبادت پروردگارش شریک نکند» (کهف، ۱۱۰).

ظرفیت‌ها و ظرافت‌های خاص انسانی و حد ارزش‌دهی خدا به انسان نشان دهنده‌ی آن اند که خلقت و زندگی انسان عبث و بی مفهوم نبوده، بلکه بر مبنای یک فلسفه‌ی ارزشمند آسمانی استوار بوده و انسان موظف و مکلف به انجام مسوولیت‌ها و مکلفیت بزرگ و ارزشمندی در روی زمین می‌باشد. خداوند در سوره المومنون انسان‌ها را متوجه‌ی فلسفه و ماهیت خلقت شان نموده و از آنها می‌پرسد که آیا پنداشته‌اید که شما عبث خلق شده‌اید؟! ترجمه: «آیا پنداشتید که شما را بیهوده آفریده‌ایم و اینکه شما به سوی ما بازگردانیده نمی‌شوید» (المومنون، ۱۱۵). بدون شک، خداوند انسان، این موجود ارزشمند را عبث خلق نکرده و همانگونه‌ی که او (انسان) را اشرف مخلوقات و خلیفه‌ی خود در روی زمین خلق کرده است، زندگی دنیوی و اخروی انسان مملو از مسوولیت‌ها، ارزش‌ها و مکلفیت‌اند. خداوند انسان را بگونه‌ی هدفمندانه و بخاطر پرستش خود (الله)، بخاطر آزاد زیستن، مفید زیستن و داشتن زندگی ارزشمدار انسانی و بخاطر تفکر و تعقل و کسب علم و معرفت خلق کرده است. بدون شک، انسانی که با همجو ظرفیت‌ها و مکلفیت‌ها خلق شده است، بعد از مرگ نیز شامل مرحله‌ی تازه‌ای از زندگی خواهد شد و پیرامون زندگی خود در دنیا و نعمت‌ها، فرصت‌ها و ظرفیت‌های اعطا شده از جانب خداوند و نحوه استفاده از آنها، پاسخگو خواهد بود.

البته، خداوند به انسان‌ها حد ظرفیت‌های متفاوت و حد مکلفیت‌های متفاوت لازم دیده است. انسان‌ها همه در قبال

زندگی و مسوولیت‌های زندگی خود مکلف اند و باید بر مبنای فلسفه‌ی خلقت خود، در پی انجام مکلفیت‌های خود باشند. خداوند برای انسان‌ها با در نظر داشت حد توان و حد ظرفیت شان مکلفیت در نظر گرفته است و انسان‌ها نیز بر مبنای حد توان و حد ظرفیت شان مورد باز پرس قرار خواهند گرفت. خداوند (ج) در سوره المومنون می‌فرماید، ترجمه: «و هیچ کس را جز به قدر توانش تکلیف نمی‌کنیم و نزد ما کتابی است که به حق سخن می‌گوید و آنان مورد ستم قرار نخواهند گرفت» (المومنون، ۶۲). بر مبنای این آیه از کلام الهی، انسان مطابق به ظرفیت و مکلفیت‌های زندگی‌شان مورد محاسبه قرار خواهند گرفت و خداوند هرگز بالایشان ظلم نخواهد کرد. یعنی، انسان‌ها باید متوجه فلسفه‌ی خلقت و حد مکلفیت‌های خود در زندگی باشند و در صورت بی‌اعتنایی در قبال مکلفیت‌ها و مسوولیت‌های زندگی دنیوی خود، خود شان بالای خود ظلم می‌کنند و موجب انحراف خود از مسیر واقعی زندگی انسانی، که باید بر مبنای فلسفه‌ی خلقت انسان (آنگونه‌ی در قرآن‌کریم بیان شده است) باشد، می‌شوند.

همچنان، خداوند انسان هدفمند و ارزشمدار را استوارتر از کوه می‌داند و می‌گوید قرآنی را که برای انسان فرستاده است، اگر بر کوهی می‌فرستاد، کوه از بیم خدا از هم می‌پاشید. خداوند در سوره الحشر می‌فرماید، ترجمه: «اگر این قرآن را بر کوهی فرومی‌فرستادیم یقیناً آن [کوه] را از بیم خدا فروتن [و] از هم پاشیده می‌دید و این مثل‌ها را برای مردم می‌زنیم باشد که آنان بیندیشند» (الحشر، ۲۱). در این آیه، خداوند ضمن بیان حد بلند بودن ظرفیت انسان و حد سنگینی مکلفیت‌های وی، با ارایه‌ی مثال

واضح و مشخص، انسان‌ها را به تفکر و اندیشیدن دعوت می‌کند و بر حد ارزشمندی جایگاه تفکر و اندیشیدن در زندگی انسان‌ها تاکید می‌نماید.

قرآن و تفکر

تفکر و تعقل از جمله ظرفیت‌ها و ظرافت‌های ویژه و ارزشمند زندگی انسانی بوده که خداوند به انسان‌ها لازم دیده است تا انسان‌ها با استفاده از این قوه‌ی ارزشمند و بی‌بدیل به حقایق پی برده و ضمن شناسایی و درک جایگاه واقعی و فلسفه‌ی خلقت خود، یک زندگی هدفمندانه و مفیدی را بخود انتخاب نمایند. یکی از کارهای که قرآن‌کریم با تأکید و بگونه‌ی مکرر و جدی بیان داشته است و خداوند در قرآن انسان‌ها را به انجام آن امر می‌کند، همانا تفکر و اندیشیدن پیرامون شگفتی‌های هستی و ظرافت‌های موجود در وجود خود انسان می‌باشد. خداوند با شیوه‌های متفاوت و با آرایه‌ی پرسش‌ها و مثال‌های متفاوت انسان‌ها را به فکر کردن و تعقل امر می‌کند. قرآن‌کریم یک چارچوب بسیار منظم و سازنده‌ی برای تفکر و اندیشیدن برای انسان‌ها در نظر گرفته و بگونه‌ی تدریجی آرایه نموده است.

یکی از کارها و عبادت‌های مهم که انسان بگونه‌ی مکرر به انجام آن امر شده است، فکر کردن و اندیشیدن است. از اول الی اخیر قرآن‌کریم، صدها بار واژه و مفهوم فکر کردن، تفکر، تعقل و مسایل و مفاهیم مرتبط به فکر کردن و تعقل بیان شده اند. یعنی،

تفکر و تعقل از جمله مباحثی اند که در قرآن کریم جایگاه خیلی برجسته دارند و بگونه‌ی مکرر و حسابی بیان شده اند. بعباره‌ی دیگر، یکی از شگفتی‌های قرآن بمثابه‌ی آخرین کتاب آسمانی، تمرکز برجسته‌ی آن بالای تفکر و تعقل و ارزش‌دهی به قوه‌های فکری و عقلی انسان بمثابه‌ی برجسته‌ترین شاخص‌های انسانی و دادن حق اختیار برای انسان می‌باشد. پس، قرآن مهم‌ترین بستر تفکر و اندیشیدن و مهم‌ترین مرجع الهام برای بمیان آمدن اندیشه‌های بزرگ و ارزشمند در میان انسان‌ها محسوب می‌شود.

خداوند در سوره یونس می‌فرماید: «در حقیقت مثل زندگی دنیا بسان آبی است که آن را از آسمان فرو ریختیم پس گیاه زمین از آنچه مردم و دام‌ها می‌خورند با آن در آمیخت تا آنگاه که زمین پیرایه خود را برگرفت و آراسته گردید و اهل آن پنداشتند که آنان بر آن قدرت دارند شبی یا روزی فرمان [ویرانی] ما آمد و آن را چنان درویده کردیم که گویی دیروز وجود نداشته است این گونه نشانه‌ها [ی خود] را برای مردمی که اندیشه می‌کنند به روشنی بیان می‌کنیم» (یونس، ۲۴). در این آیه از کلام الهی، خداوند نشانه‌ها و مثال‌های قابل مشاهده و قابل درک را برای انسان‌ها بیان می‌کند و از اهل اندیشه بمثابه‌ی مردمانی که به نشانه‌های قدرت خداوند فکر می‌کنند، یاد می‌کند. در هر حال، تفکر و اندیشیدن از جمله کارهای ارزنده‌ای اند که خداوند انسان‌ها را برای انجام آن امر می‌کند و اهل تفکر و اندیشه را بر تعمق و تعقل فرا می‌خواند. همچنان، خداوند در سوره الجاثیه می‌فرماید: «و آنچه را در آسمان‌ها و آنچه را در زمین است به سود شما رام کرد همه از اوست قطعاً در این [امر] برای مردمی که می‌اندیشند نشانه‌هایی

است» (الجاثیه، ۱۳). مطابق به این گفته‌ی الهه، اندیشیدن باعث می‌شود تا انسان‌ها نشانه‌های آشکار از قدرت خدا را در زمین و در ماحول خود ببینند و چگونگی شکل‌گیری و وجود آنها مایه‌ی تفکر بیشتر در میان انسان‌ها شوند.

همینگونه، خداوند در سوره النحل بحث فکر و اندیشیده را بگونه‌ی برجسته‌تر و با ارایه‌ی مثال‌های بیشتر اینگونه بیان می‌کند: «اوست کسی که از آسمان آبی فرود آورد که [آب] آشامیدنی شما از آن است و رویدنی [هایی] که [رمله‌های خود را] در آن می‌چرانید [نیز] از آن است. به وسیله آن کشت و زیتون و درختان خرما و انگور و از هر گونه محصولات [دیگر] برای شما می‌رویانند قطعاً در اینها برای مردمی که اندیشه می‌کنند نشانه‌ای است؛ و شب و روز و خورشید و ماه را برای شما رام گردانید و ستارگان به فرمان او مسخر شده اند مسلماً در این [امور] برای مردمی که تعقل می‌کنند نشانه‌هاست؛ و [همچنین] آنچه را در زمین به رنگ‌های گوناگون برای شما پدید آورد [مسخر شما ساخت] بی‌تردید در این [امور] برای مردمی که پند می‌گیرند نشانه‌ای است؛ و اوست کسی که دریا را مسخر گردانید تا از آن گوشت تازه بخورید و پیرایه‌ای که آن را می‌پوشید از آن بیرون آورید و کشتی‌ها را در آن شکافنده [آب] می‌بینی و تا از فضل او بجویید و باشد که شما شکر گزارید؛ و در زمین کوه‌هایی استوار افکند تا شما را نجانبند و رودها و راه‌ها [قرار داد] تا شما راه خود را پیدا کنید» (النحل، ۱۰-۱۵). در آیه‌های نقل شده از سوره النحل، خداوند ضمن بیان بعضی از نعمت‌های خود که به انسان‌ها ارزانی داشته است، فرود آمدن آب از آسمان، رویدن گیاهان و نباتات که مایه‌ی تغذیه‌ی انسان‌ها و حیوانات

اند و همچنان روییدن و موجودیت درخت‌های مثمر چون زیتون و خرما را نشانه‌های قدرت الهی دانسته و بمتاب‌های مثال‌های مادی و قابل دید برای انسانها بیان کرده است تا بر نحوه‌ی پیدایش، رشد و حاصل‌دهی آنها که همه نشانه‌های برجسته‌ی قدرت خالق بی‌همتا اند، فکر کنند و بر قوه‌ای تفکر و تعقل خود بیفزایند.

تفکر، تعقل و خردورزی از جمله مفاهیم ارزشمند و سازنده‌ای اند که انسان‌ها را کمک می‌کنند تا ارزش‌های مادی و معنوی را در محیط و ماحول خود شناسایی نموده و درک کنند و با در نظر داشت حد ظرفیت خود و سهولت‌ها و زمینه‌های ممکن موجود در محیط و ماحول خود، زندگی بهتر و مفیدتری را به خود شکل دهند و زندگی خوب و مفیدی داشته باشند. از اینکه قرآن کلام الهی و یک رهنمای کامل و همه‌جانبه برای انسانها است، تفکر و تعقل بمتاب‌های ارزش‌های مهم و سازنده‌ی زندگی انسانی در آن از جایگاه خاصی برخوردار بوده و در اکثر سوره‌های قرآن، پیرامون مسایل مختلف و با ارایه‌ی دلایل و نشانه‌های متفاوت، خداوند انسان را به تفکر و تعقل دعوت می‌کند. در حقیقت، پس از داشتن ایمان راسخ به وحدانیت الله و پرستش الله، تفکر و تعقل در جایگاه مهمی قرار دارند و بگونه‌ی صریح و گسترده بر حد ارزشمندی و اهمیت آنها تأکید صورت گرفته است.

در سوره آل عمران خداوند از آن‌عده از بندگانش یاد می‌کند که خالق بی‌نیازشان را در هر حالت یاد می‌کنند و پیرامون آفرینش زمین و آسمان‌ها فکر می‌کنند و می‌گویند که خدایا تو این جهان را بیهوده خلق نکرده‌ای و بر اهمیت خلقت هستی پی می‌برند. خداوند می‌فرماید: «آنانی که خدا را ایستاده و نشسته و به پهلو

خفته، یاد می‌کنند و در آفرینش آسمان‌ها و زمین می‌اندیشند: ای پروردگار ما، این جهان را به بیهوده نیافریده‌ای، تو منزهی، ما را از عذاب آتش بازدار» (آل عمران، ۱۹۱). آنگونه‌ای که خداوند می‌فرماید، پرستش و یاد خدا، تفکر پیرامون مخلوقات خدا و هستی، درک جایگاه خود در هستی و مفهوم واقعی خلقت هستی و همچنان آماده شدن برای استقبال زندگی بعد از مرگ و طلب مغفرت از خدا همه با هم رابطه‌ی جدی دارند. همچنان، یاد خدا و تفکر پیرامون قدرت خدا و تلاش برای درک فلسفه‌ی خلقت هستی باعث می‌شوند تا انسان همواره به زندگی یک دید عمیق و مسوولانه و ارزشمدارانه داشته باشد و با داشتن ایمان و اعتقاد راسخ بر فلسفه‌ی وجود خود و زندگی بعد از مرگ، همواره در پی کسب رضای خدا باشد.

با در نظر داشت آیه‌های قرآنی که ترجمه‌های شان در فوق نقل شدند، تفکر، تعقل و خردورزی و فکر کردن پیرامون شگفتی‌های هستی از جمله ویژگی‌های اند که انسان‌های ارزشمند و آگاه از اهمیت مکلفیت و مسوولیت‌های زندگی خود، همواره به آنها ارزش قایل اند و با فکر و اندیشه و تفکر پیرامون قدرت الله و شگفتی‌های هستی زندگی خود را مفهوم می‌بخشند. بدون شک، تفکر و تعقل و اندیشیدن پیرامون شگفتی‌های هستی و شناخت هستی و شناسایی اجزای ارزشمند آن باعث بمیان آمدن و رشد مفاهیم علمی گردیده و انسان‌ها را در جهت دست یافتن به علوم و فناوری مدرن و مفید کمک کرده است و کمک می‌کند. بدون شک، زیربنای تحولات علمی و تکنیکی در جهان را تفکر و اندیشیدن انسان‌های هدفمند و با اندیشه شکل داده و زیر

بنای همه پیشرفت‌ها در زندگی بشر را نیز علم و فناوری تشکیل می‌دهند. همانگونه‌ی که تفکر و اندیشیدن در قرآن‌کریم از جایگاه خاصی برخوردار اند، علم و فناوری بمتابه‌ی فرآورده‌های ارزشمند تفکر و اندیشیدن نیز در قرآن‌کریم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار اند و خداوند به انسان‌های اهل علم و فهم ارزش ویژه‌ی قایل بوده و انسان‌ها را به دانستن و فهمیدن مسایل و مفاهیم مرتبط به هستی از راه تفکر و تعقل، امر می‌کند.

قرآن و علم و فناوری

همانگونه‌ی که تفکر و تعقل و اندیشیدن پیرامون هستی در قرآن جایگاه برجسته‌ای دارد، علم و فن نیز از جایگاه مهمی برخوردار است. قرآن، بمتابه‌ی یک کتاب بی‌بدیل آسمانی، مملو از شگفتی‌ها و ارزش‌های سازنده و مسایل و مباحث الهام بخش است که در صورت توجه نمودن انسان‌ها به آنها و در صورت فکر کردن پیرامون مسایل و مباحث ذکر شده در قرآن، هر کدام یک مبحث و روزنه‌ی تازه‌ای را در عرصه‌ی علم و فناوری باز می‌کنند. مباحثی که در قرآن بگونه‌ی برجسته و منظم طرح شده اند و مثال‌های که از نحوه‌ی خلقت هستی، مخلوقات خدا و نقش موجودات و پدیده‌های مختلف در نحوه‌ی شکل‌گیری هستی و آغاز و تداوم حیات در هستی، بخصوص در زمین همه و همه مثال‌های مهم در راستای ایجاد، انکشاف و گسترش علم و فن در میان انسان‌ها پنداشته می‌شوند. وقتی خداوند با ارایه‌ی مثال‌های واضح، قابل فهم و مشخص انسان‌ها را به تعقل و تفکر فرا می‌خواند و در کنار آن از نحوه‌ی شکل‌گیری سیستم حیات و منافع و ارزش‌های بعضی از موجودات و پدیده‌های موجود در زمین و هستی یاد می‌کند، این

همه باعث بمیان آمدن مفکوره‌ها و انگیزه‌های سازنده در ذهن انسان‌ها می‌شوند.

مثال‌های که خداوند از نحوه‌ی فرود آمدن آب از آسمان، نحوه‌ی روییدن گیاهان و درختان و حد مفید بودن آنها در زندگی انسان‌ها و تداوم حیات در روی زمین، از دریاها و سهولت‌های غذایی و سیر و سفر موجود در دریاها و همچنان از حیوانات و اهمیت حیوانات در زندگی روزمره‌ی انسان‌ها یاد می‌کند و انسان‌ها را به تفکر و تعقل پیرامون حد ارزشمندی آنها فرا می‌خواند، همه باعث متوجه شدن انسان‌ها به حد ارزشمندی این مسایل و دانستن مسایل مفید برای زندگی فردی و اجتماعی شان می‌شوند. مسایل و مثال‌های را که خداوند پیرامون مفاد و حد ارزشمندی بعضی از موجودات و پدیده‌ها مانند عسل و زنبور عسل، آهن و اهمیت کاربردی آن در زندگی انسان‌ها، درختان مثمر و روییدن گیاهان و نباتات مفید و تغذیه‌کننده‌ی انسان‌ها و حیوانات، فراخ بودن زمین و موجودیت ستاره‌های متعدد در آسمان‌ها، بحث میراث و امانتداری در معاملات و درج معاملات به شیوه‌ی مناسب آن، نحوه‌ی زیستن و شکل‌دهی زندگی خانوادگی و اجتماعی و غیره را بیان می‌کند، همه نشانه‌های برجسته و مایه‌ی الهام برای شکل‌گیری مفاهیم علمی در میان انسان‌ها و ترویج دانش و فناوری در زندگی انسان‌ها محسوب می‌شوند.

قرآن‌کریم بمتابه‌ی یک رهنمای کامل و بی‌بدیل برای انسان‌ها تمام ابعاد زندگی انسان‌ها را در نظر گرفته و راه‌های مشخص را با ارایه‌ی مثال‌ها برای بهتر زیستن و مفید زیستن انسان‌ها بیان می‌کند. در قرآن از هنگام شکل‌گیری یک نطفه تا تکامل طفل

در رحم مادر و از تولد تا رشد و مردن و زندگی بعد از مرگ، همه بگونه‌ی مشخص و واضح بیان شده‌اند و نحوه‌ی زندگی و حد مسوولیت‌های انسان در مقابل نفس خود و همچنان در قبال دیگران، بخصوص بستگان‌شان نیز بیان شده‌اند. یعنی، برای تمام مراحل زندگی انسانی قرآن برنامه دارد و برای انسان نحوه‌ی بهتر زیستن را بیان می‌دارد. به همین ترتیب، قرآن از نحوه‌ی برقراری تماس و ارتباطات میان انسان‌ها، نحوه‌ی رفتن و داخل شدن به خانه‌های یکدیگر بمتابه‌ی شاخص‌های مهم زندگی انسانی، نحوه‌ی برخورد با دیگران، بخصوص والدین، نحوه‌ی مفید زیستن و مسوولانه زیستن و داشتن زندگی هدفمندانه و مفید همه را با ارایه‌ی راهکارها و برنامه‌ها و قوانین مشخص، عملی و قابل تطبیق در زندگی روزمره انسان‌ها، ارایه نموده است.

قرآن پیرامون شکل‌گیری هستی و شگفتی‌های هستی و امکان سیر و سفر در زمین و ماورای زمین نشانه‌ها و مثال‌های زنده و قابل درک را بیان کرده است و انسان را برای سفر کردن و دیدن نشانه‌های زندگی دیگران در روی زمین امر کرده است. همچنان، قرآن نحوه‌ی پیدایش انسان، نحوه‌ی شکل‌گیری و تداوم زندگی، تفاوت‌های شخصی و شخصیتی انسان‌ها، کودها و ویژگی‌های خاص هر انسان، مانند نشان انگشتان، نحوه‌ی انجام معاملات روزمره و نحوه‌ی استفاده از محیط و ظرفیت حاصل‌دهی زمین را برای انسان‌ها مشخص ساخته است. قرآن از منافع انسان‌ها و نحوه‌ی مجادله با امراض با استفاده از راه‌های ممکن و پدیده‌های موجود در زمین، مانند عسل، یاد می‌کند و با ارایه‌ی مثال‌های مشخص و قابل درک نحوه‌ی بهتر زیستن را برای انسان‌ها بیان می‌دارد. قرآن از

کشتی و حمل و نقل دریایی، استفاده از گوشت و پوست حیوانات، حکومت‌داری و حاکمیت و قدرت، مانند قصه‌ی حضرت سلیمان و بلقیس، قصه‌ی طالوت و جالوت، قصه‌ی حضرت یوسف و درایت وی در جهت مبارزه با خشکسالی و ...، مجادله و مبارزه بخاطر آزاد زیستن و مفید زیستن، مانند قصه‌ی اصحاب کهف و ... یاد می‌کند و به انسان‌ها نشان می‌دهد که چگونه وسیع فکر کنند و با استفاده از چه راه‌های در پی شکل‌دهی سیستم‌های کاری در زندگی خود شده و راه‌های بهتر زیستن را جستجو نمایند (الاسراء، ۴۴؛ الرحمان، ۹، ۲۰، ۲۷؛ نور، ۴۳؛ قیامت، ۴؛ النحل، ۱۰-۱۲؛ ابراهیم، ۳۲-۳۳؛ البقره، ۲۵۵؛ المائدة، ۳؛ العنکبوت، ۲۰؛ النحل، ۶۹؛ یوسف، ۴۷-۴۸؛ الحديد، ۲۵).

مثال‌ها و مباحث موجود در قرآن که بخشی از آنها در بالا بیان شدند، همه مثال‌های برجسته و قابل فهم پیرامون شکل‌گیری فکر ایجاد گر در میان انسان‌ها می‌باشند. مسایل و مباحث یاد شده انسان‌های صاحب فکر و صاحب اندیشه را کمک می‌کنند تا روی نحوه‌ی استفاده از فرصت‌ها، سهولت‌ها و امکانات موجود در زمین و هستی فکر نموده و برای بهبود زندگی انسانی و تولید و گسترش علم و فن تلاش نمایند. مباحث یاد شده در قرآن با ایجاد و گسترش مفاهیم و مسایل علمی رابطه‌ای انکار ناپذیر داشته و بسیاری از شاخه‌های علوم معاصر در سرزمین‌های اسلامی، بواسطه‌ی دانشمندان مسلمان و با الهام گرفتن از مثال‌ها و مسایل بیان شده در قرآن، اساس‌گذاری شده‌اند. علوم عصری چون کیمیا و بیولوژی، طبابت و دارو شناسی، زیست شناسی، جغرافیه و زمین شناسی، ستاره شناسی، الجبر و حساب، زراعت و استفاده‌ی

تخنیکی از آهن بگونه‌ی عملی و گسترده در سرزمین‌های اسلامی اساس‌گذاری شده‌اند و مایه‌ی متحول شدن زندگی انسان‌ها گردیدند.

دانشمندان چون البیرونی، ابن سینا، خوارزمی، ابن بطوطه و ... از جمله دانشمندان برجسته‌ی مسلمان، در پیدایش و گسترش علوم طب، کیمیا، جغرافیه، الجبر، هندسه، نجوم و ... نقش اساسی و انکار ناپذیر داشتند. بدون شک، یکی از منابع مهم الهام برای دانشمندان مسلمان در جهت شکل‌گیری شاخه‌های مهم علمی یاد شده، قرآن‌کریم می‌باشد. بیان نحوه‌ی پیدایش، زندگی و مرگ انسان بگونه‌ی واضح و بی‌سابقه، بیان تفاوت‌های ظاهری ولی محتوای مشابه در وجود انسان‌ها، بیان مفاد پدیده‌های موجود در زمین برای بهتر زیستن و جلوگیری از امراض باعث شکل‌گیری علوم طب و دارو شناسی گردیده و مباحث چون حد ارزشمندی آهن و ساختار زمین و هستی و ستاره‌ها در عرصه‌ی پیدایش علوم کیمیا و ستاره شناسی الهام بخش بوده‌اند.

به همین ترتیب، تشویق انسان‌ها به سیر و سفر در زمین و بیان مثال‌ها از نحوه‌ی سیر و سفر در بحر‌ها باعث بمیان آمدن مباحث متعلق به زمین شناسی و تعیین راه‌های سفر و طرح تیوری‌های مرتبط به مسافرت و گردش‌گری بواسطه‌ی علمای مسلمان، از جمله ابن بطوطه، گردیده‌اند. بحث میراث که بگونه‌ی واضح و مشرح در سوره النساء بیان شده است و نحوه‌ی استفاده از محاسبه‌ی دقیق در آن و بعضی شگفتی‌های دیگری آماری در قرآن برای علمای مسلمان مایه‌ی الهام گردیده‌اند تا محمد بن موسی خوارزمی علم حساب و الجبر از اساس‌گذاری نماید. یعنی، قرآن

بمثابه‌ی یک کتاب کامل و بی‌بدیل آسمانی، ضمن آنکه قانون زندگی برای انسان‌ها محسوب می‌شود، یک مخزن مهم و الهام بخش برای متحول سازی فکر و ظرفیت انسان‌ها بخاطر ایجادگری و اساس‌گزاری و گسترش علم و فن نیز می‌باشد.

شاخه‌های مهم علوم عصری، چون کیمیا، بیولوژی، حساب و الجبر، ستاره‌شناسی و ... از سرزمین‌های اسلامی به غرب رفته اند و دانشمندان بزرگ غربی، از جمله اسحاق نیوتن که غربی‌ها وی را پدر ساینس مدرن در غرب می‌دانند، بسیاری از علوم و نحوه‌ی استفاده از تجارب علمی را از نوشته‌ها و نتایج تحقیقات علمی دانشمندان مسلمان فرا گرفته اند (Se--Youtube-2016 cret Life of Isaac Newton). بدون شک، قرآن‌کریم در پیدایش و گسترش شاخه‌های مختلف علم و فن در میان مسلمان‌ها بی‌تاثیر نبوده است و با نزول قرآن و گسترش اسلام و مفاهیم قرآنی، سرزمین‌های که قبل از اسلام مرکز جهل و نادانی بودند، مانند جزیره عرب، به محل پیدایش، ترویج و گسترش علوم و ارزش‌های علمی مبدل شدند که نمی‌توان نقش الهام بخش قرآن را در پیدایش و گسترش علوم و مفاهیم علمی نادیده گرفت. البته، در دو الی سه قرن اخیر با دوری مسلمانان از مفاهیم قرآن و تلاش‌های پیگیر، روند پیدایش و گسترش علوم و ارزش‌های علمی در سرزمین‌های اسلامی کاهش یافته و مسلمان‌ها از لحاظ علمی و سهم‌گیری در گسترش علوم معاصر از غربی‌ها و غیر مسلمان‌ها عقب ماندند. اما، دست آوردها و تجارب علمی مسلمان‌ها در هزاره‌ی دوم میلادی که الی اوایل نیمه‌ی دوم آن در جایگاه برتر قرار داشتند، در عرصه‌ی گسترش علوم عصری در غرب نیز بی‌تاثیر نبوده اند.

مراجع علمی و اکادمیک غربی نیز اینرا اقرار می‌کنند که تجارب و دست آوردهای علمی متعلق به خاور میانه و سرزمین‌های اسلامی در شکل‌گیری و پیدایش دانشمندان بزرگ چون نیوتن نقش سازنده داشته اند و همچنان این یک اصل پذیرفته شده است که شاخه‌های علمی چون کیمیا، الجبر، علم نجوم و ... برای نخستین بار از سرزمین‌های اسلامی به غرب رفته اند، ولی در غرب با تلاش‌های چشمگیر و مصرانه‌ی دانشمندان غربی شاهد پیشرفت‌های چشمگیری بوده اند. در کل، قرآن‌کریم بمثابه‌ی یک مرجع مهم الهام برای انسان‌ها، در جهت پیدایش و گسترش علوم و فناوری در جهان امروزی نقش مهم داشته و هنوز نیز مفاهیم و ارزش‌های فراوانی در آن نهفته اند که در صورت پرداختن به آنها، زمینه ساز شکل‌گیری ذهنیت‌ها و افکار بزرگ و سازنده و شکل‌گیری ارزش‌ها و مفاهیم علمی تازه و مفید خواهند شد.

بگونه‌ی مثال، سروری و نوبلی (۲۰۱۶) بر مبنای آیه‌ی ۲۸ سوره الرعد: « همانا کسانی که ایمان آورده اند و دل‌های‌شان به یاد خدا آرام می‌گیرد آگاه باش که با یاد خدا دل‌ها آرامش می‌یابد» (الرعد، ۲۸)، که بالای تأثیرات جدی یاد خدا بر آرامش و انسجام قلب تأکید دارد، پژوهشی را با استفاده از فناوری بیوفیدبک و روش انسجام سریع قلب متعلق به HeartMath Institute و با استفاده از فناوری و نرم افزار emWave روی تأثیرات ذکر و یاد خدا بالای انسجام قلب انجام دادند و بگونه‌ی عملی و با استفاده از تکنالوژی مدرن این موضوع ثابت شد که ذکر و یاد خدا نسبت به هر استراتژی و عملکرد دیگر در جهت انسجام قلب و بهبود فعالیت‌های آرامش بخش قلب تاثیر بیشتر و بهتر دارند. به همین

ترتیب، قرآنکریم بمثابه‌ی یک رهنمای ارزشمند و یک کتاب آسمانی که در بر گیرنده‌ی راهکارها و قوانین معقول و ارزشمدار برای زندگی انسان‌ها در همه زمان‌ها می‌باشد، یک رهنما و یک چارچوب منظم و کامل برای شکل‌گیری زندگی مفید و ارزشمدار انسانی در میان انسان‌ها می‌باشد. بدون شک، با عملی نمودن دستورات و مفاهیم قرآنی، انسان‌ها می‌توانند صاحب یک زندگی مفید، منظم، مصوون، ارزشمند و هدفمندانه شوند.

قرآن و زندگی انسانی

قرآن بمثابه‌ی یک رهنمای همیشگی و یک قانون کامل و منظم زندگی، تمام مسایل و مباحث مرتبط به زندگی انسان را در خود دارد. قرآن منظم‌ترین، معقول‌ترین و مشخص‌ترین شیوه‌ی زندگی انسانی را برای انسان‌ها بیان می‌دارد. قرآنکریم حاوی مفاهیم و ارزش‌های است که اگر انسان‌ها بگونه‌ی صادقانه در پی درک آن گردیده و بگونه‌ی آگاهانه در پی تحقق دستورات قرآنی در زندگی خود شوند، صاحب یک زندگی ارزشمند، مطمئن و مفید خواهند شد. قرآن از ابتدایی‌ترین مسایل و مباحث متعلق به زندگی انسانی شروع تا به مهم‌ترین و پیچیده‌ترین جنبه‌های زندگی انسان پرداخته و به هر بخش زندگی انسانی برنامه و چارچوب مشخص و قابل تطبیق را ارائه نموده است. آنگونه‌ی که قرآن با یک محاسبه‌ی دقیق و همه‌جانبه، جنبه‌های مختلف زندگی انسانی را در نظر گرفته و با ارائه مثال‌ها راه‌های بهتر زیستن و مفید زیستن را برای انسان‌ها بیان داشته است، بی‌اعتنایی در مقابل آن بمثابه‌ی پیام و کلام بی‌بدیل الهی، نمایانگر ضعف ظرفیت انسان‌ها بوده و سطحی بودن حد باورمندی آنها به مفاهیم و ارزش‌های مهم را نشان می‌دهد.

در قرآنکریم از نحوه‌ی برخورد و تأمین ارتباطات و نحوه‌ی سخن گفتن و تبادل پیام‌ها شروع، تا مکلفیت‌های فردی و اجتماعی انسان‌ها، نحوه‌ی رفتار در مقابل والدین و بستگان، مباحث مهم مرتبط به زندگانی مشترک انسانی، مراودات و معاملات روزمره‌ای انسان‌ها، درس و تعلیم، تفکر و تعقل و نحوه‌ی پرستش خدا و شیوه‌های نزدیک شدن به خدا و بهتر زیستن بمثابه‌ی یک انسان مفید و هدفمند، همه بگونه‌ی واضح و مشرح بیان شده‌اند. قرآنکریم مباحث و مسایل مهم را که در زندگی اجتماعی و انکشاف یافته‌ی امروزی بمثابه‌ی ارزش‌های جدی انسانی پنداشته می‌شوند، بیشتر از چهارده قرن قبل بگونه‌ی واضح و مشخص بیان کرده است و انسان‌ها را به رعایت آن امر نموده است.

قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا برای یکدیگر مفید بوده و در مقابل هم مهربان باشند. این کتاب آسمانی از انسان‌ها می‌خواهد تا حقوق یکدیگر را در نظر داشته باشند و به عزت و حق یکدیگر تعرض نکنند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا اخلاق انسانی را در نظر داشته و در زندگی خود مفید باشند. همچنان، به انسان‌ها دستور می‌دهد تا در مقابل والدین خود مهربان بوده و با آنها رفتار نیک داشته باشند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا در مقابل فقرا و مسافرین مهربان بوده و آنها را مورد شفقت و مهربانی قرار دهند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا از اسراف و مصرف بیهوده‌ی مال و دارایی خود جلوگیری نموده و به فقرا کمک نمایند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا یکدیگر خود را به ناحق نکشند، اولاد خود را از ترس گرسنگی و فقر به قتل نرسانند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا مال یتیم را مورد دستبرد قرار نداده و از فحشا و اعمال

زشت دوری نمایند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا به عهد خود وفا نموده و در معاملات روزمره‌ی خود از مقیاس درست استفاده نمایند و در کارهای خود صادق باشند.

همچنان، قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا از دنبال نمودن و گفتن مسایل که پیرامون آن علم و آگاهی ندارند، خودداری نمایند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا صبور و فروتن باشند و از رفتار متکبرانانه خودداری نمایند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا بدون اجازه داخل خانه‌های یکدیگر نشوند و قبل از داخل شدن به خانه‌های یکدیگر اجازه‌ی ورود بگیرند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا در پشت سر یکدیگر غیبت ننموده و یکدیگر خود را به القاب بد یاد نکنند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا حقوق یکدیگر را در نظر گرفته و حساب‌های روزمره‌ی خود با دیگران را درج اوراق و اسناد نمایند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا در مقابل موجودات و مخلوقات روی زمین مهربان باشند.

قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا از شرک، پیروی خرافات و نسبت دادن سخنان خود به کتاب الله خودداری نموده و تنها پرستش خالق بی‌همتای خود را نمایند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا در پهلوی عبادت الله، به کار و مصروفیت‌های زندگی خود نیز برسند و در زمین خدا در پی کسب روزی حلال و فضل و بخشندگی الله باشند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا از محتویات ارزشمند زمین، از جمله آهن، بخاطر بهبود کیفیت زندگی خود استفاده نمایند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا در پی کسب علم و معرفت باشند و با تعقل و تفکر راه نیک را انتخاب نمایند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا یکدیگر

خود را تمسخر نکرده و در پی برتری جویی از هم نباشند. به همین ترتیب، قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا صدای خود را از حد لازم بلند ننموده و هنگام دعوت در راه خدا، از حکمت و اندرز نیکو استفاده کنند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا دادگر، نیکوکار، بخشنده و مهربان باشند و از کارهای زشت و ناپسند و ظلم و تعدی اجتناب ورزند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا از امکانات و سهولت‌های موجود در روی زمین استفاده نموده و سپاسگزار خالق خود باشند. همچنان، قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا پیرامون شگفتی‌های هستی فکر نموده و با استفاده از قوه‌ی تفکر و تعقل در پی شناخت ماهیت و فلسفه‌ی خلقت خود و ماهیت و فلسفه‌ی خلقت هستی بوده و با در نظرداشتن دلایل و شواهد موجود در ماحول شان و با در نظرداشتن عظمت قدرت بی‌همتای الهی در خلقت هستی، راه نیک و صواب را برای خود انتخاب نمایند (الاسراء، ۲۲-۳۹؛ النحل، ۹۰-۹۱؛ آل عمران، ۱۹۰-۱۹۱؛ عنکبوت، ۲۰؛ النحل، ۶۹؛ النور، ۲۷-۲۹؛ النحل، ۱۲۵؛ الحجرات، ۱۱-۱۸؛ الجمعة، ۱۰).

یعنی، این همه مسایل یاد شده که ساختار یک زندگی ارزشمند انسانی را در بر می‌گیرند، دستورات الله اند که در قرآن کریم برای بهتر زیستن، هدفمندانه زیستن و مفید زیستن انسان‌ها بیان شده‌اند. بدون شک، اگر انسان‌ها مسایل یاد شده را بگونه‌ی درست بفهمند و درک نمایند و بگونه‌ی واقعی و دقیق در زندگی خود عملی نمایند، دیگر هیچ مشکلی در میان انسان‌ها باقی نخواهد ماند و انسان‌ها صاحب یک زندگی مفید، مطمئن، ارزشمند و آرام خواهند شد. تصویر واقعی و مفهوم واقعی قرآن

پیرامون زندگی انسان‌ها همین مسایل اند که بگونه‌ی مستند بیان شده‌اند. تعبیرهای ناموجه از قرآنکریم نمی‌توانند بیانگر ارزش‌ها و مفاهیم واقعی قرآنی باشند.

بمثابه‌ی یک تیوری مشخص و یک چارچوب کامل برای شکل‌گیری زندگی عدالت محور و ارزشمند انسانی، خداوند در سوره النحل می‌فرماید: «در حقیقت خدا به دادگری و نیکوکاری و بخشش به خویشاوندان فرمان می‌دهد و از کار زشت و ناپسند و ستم باز می‌دارد به شما اندرز می‌دهد باشد که پند گیرید» (النحل، ۹۰). در این آیه‌ی مبارکه، خداوند چارچوب و مسیر مشخص نحوه‌ی تحقق و شکل‌دهی یک زندگی عدالت محور و مفید انسانی را بیان می‌کند. در این آیه، خداوند انسان‌ها را به دادگری، نیکوکاری و بخشش به بستگان امر می‌کند و از انجام کارهای زشت و ناپسند و ظلم و ستم نهی می‌کند. وقتی همه انسان‌ها در پی تحقق عدل و انجام کارهای نیکو باشند و از کارهای زشت و ناپسند و ظلم و سرکشی اجتناب ورزند و به بستگان خود بخشنده باشند، هیچ مشکلی در زندگی انسان‌ها باقی نخواهد ماند. البته، پیرامون بخشندگی به بستگان باید گفت که وقتی همه انسان‌ها در پی بخشندگی به بستگان خود باشند، در این حالت هرکس از بستگان یک کسی می‌باشد و به این ترتیب همه‌ی انسان‌ها با هم وصل می‌شوند و مشکلات همه انسان‌ها بگونه‌ی یکسان حل می‌شوند.

آداب معاشرت و چارچوب یک زندگی ارزشمندار و مفید انسانی را خداوند در سوره الاسراء بگونه‌ی مشروح بیان می‌کند. ترجمه: «معبود دیگری با خدا قرار مده تا نکوهیده و وامانده بنشینی؛ و پروردگار تو مقرر کرد که جز او را پرستید و به پدر و مادر [خود]

احسان کنید اگر یکی از آن دو یا هر دو در کنار تو به سالخوردگی رسیدند به آنها [حتی] اوف مگو و به آنان پرخاش مکن و با آنها سخنی شایسته بگویی؛ و از سر مهربانی بال فروتنی بر آنان بگستر و بگو پروردگارا آن دو را رحمت کن چنانکه مرا در خردی پروردند. پروردگار شما به آنچه در دل‌های خود دارید آگاه‌تر است اگر شایسته باشید قطعاً او آمرزنده توبه‌کنندگان است؛ و حق خویشاوند را به او بده و مستمند و در راه‌مانده را [دستگیری کن] و ولخرجی و اسراف مکن؛ چرا که اسرافکاران برادران شیطان‌هایند و شیطان همواره نسبت به پروردگارش ناسپاس بوده است؛ و اگر به امید رحمتی که از پروردگارت جویای آنی از ایشان روی می‌گردانی پس با آنان سخنی نرم بگویی؛ و دستت را به گردنت زنجیر مکن و بسیار [هم] گشاده دستی منما تا ملامت شده و حسرت‌زده بر جای مانی. بی‌گمان پروردگار تو برای هر که بخواهد روزی را گشاده یا تنگ می‌گرداند در حقیقت او به [حال] بندگانش آگاه و بیناست؛ و از بیم تنگدستی فرزندان خود را مکشید ماییم که به آنها و شما روزی می‌بخشیم آری کشتن آنان همواره خطایی بزرگ است؛ و به زنا نزدیک مشوید چرا که آن همواره زشت و بد راهی است؛ و نفسی را که خداوند حرام کرده است جز به حق مکشید و هر کس مظلوم کشته شود به سرپرست وی قدرتی داده ایم پس [او] نباید در قتل زیاده روی کند زیرا او [از طرف شرع] یاری شده است؛ و به مال یتیم جز به بهترین وجه نزدیک مشوید تا به رشد برسد و به پیمان [خود] وفا کنید زیرا که از پیمان پرسش خواهد شد؛ و چون پیمان می‌کنید پیمان را تمام دهید و با ترازوی درست بسنجید که این بهتر و خوش فرجام‌تر است؛ و چیزی را که بدان علم نداری دنبال مکن زیرا گوش و چشم و قلب همه مورد پرسش

واقع خواهند شد؛ و در [روی] زمین به نخوت گام برمیدار چرا که هرگز زمین را نمی‌توانی شکافت و در بلندی به کوه‌ها نمی‌توانی رسید» (الاسراء، ۲۲-۳۷).

در آیه‌های فوق خداوند راه‌های بهتر زیستن و مفید زیستن را قدم به قدم به انسان‌ها بیان می‌کند و با حدی ارزشمندی و محتوای سازنده‌ی که مسایل ذکر شده در آیه‌های فوق دارند، اگر انسانها در پی عملی نمودن آنها در زندگی روزمره‌ی فردی، خانوادگی و اجتماعی خود باشند، انسان‌ها به بهترین وجه ممکن در کنار هم زندگی مفید، مسالمت آمیز و ارزنده خواهند داشت. بدون شک، آیه‌های فوق در برگزیده‌ی یک چارچوب منظم برای زندگی ارزشمدار و مفید انسانی برای همه انسان‌ها محسوب می‌شوند.

در سوره النور، خداوند بخشی دیگری از آداب و قواعد معاشرت انسانی و نحوه‌ی داخل شدن انسان‌ها به خانه‌های یکدیگر شان را بیان می‌دارد. ترجمه: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید به خانه‌هایی که خانه‌های شما نیست، داخل مشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن سلام گویند این برای شما بهتر است باشد که پند گیرید؛ و اگر کسی را در آن نیافتید پس داخل آن مشوید تا به شما اجازه داده شود و اگر به شما گفته شد برگردید، برگردید که آن برای شما سزاوارتر است و خدا به آنچه انجام می‌دهید داناست. بر شما گناهی نیست که به خانه‌های غیر مسکونی که در آنها برای شما استفاده‌ای است داخل شوید و خدا آنچه را آشکار و آنچه را پنهان می‌دارد می‌داند. به مردان با ایمان بگو دیده فرو نهند و پاکدامنی ورزند که این برای آنان پاکیزه‌تر است زیرا خدا به آنچه می‌کنند آگاه است» (النور، ۲۷-۳۰). در آیه‌های فوق خداوند انسان‌ها را راهنمایی

می‌کند تا چگونه وارد خانه‌های هم شوند و چگونه به محیط محرم و مصون یکدیگر احترام قایل شوند و بدون اجازه داخل حریم خصوصی یکدیگر نشوند.

در سوره المائدة خداوند به انسان‌ها امر می‌کند تا در کارهای نیک و پرهیزگاری یکدیگر خود را کمک نمایند و از همکاری کردن یکدیگر در گناه و تعدی اجتناب ورزند. ترجمه: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید حرمت شعایر خدا و ماه حرام و قربانی بی‌نشان و قربانیهای گردن‌بنددار و راهیان بیت الحرام را که فضل و خشنودی پروردگار خود را می‌طلبند نگه دارید و چون از احرام بیرون آمدید [می‌توانید] شکار کنید و البته نباید کینه توزی گروهی که شما را از مسجد الحرام باز داشتند شما را به تعدی وادارد و در نیکوکاری و پرهیزگاری با یکدیگر همکاری کنید و در گناه و تعدی دستیار هم نشوید و از خدا پروا کنید که خدا سخت کیفر است» (المائدة، ۲). مطابق به این دستور خداوند، انسان‌ها باید در راه نیک و انجام کارهای نیک همکار و یاور هم باشند و در مسیر نادرست و انجام کارهای ناجایز همکار هم نشوند. همچنان، خداوند در سوره نور انسان‌ها را از تهمت زدن به زنان پاکدامن جداً منع می‌نماید و آنهایی را که به زنان پاکدامن اتهام بی‌مورد وارد مینمایند، مورد لعنت قرار می‌دهد. ترجمه: «بی‌گمان کسانی که به زنان پاکدامن بی‌خبر [از همه جا] و با ایمان نسبت زنا می‌دهند در دنیا و آخرت لعنت شده‌اند و برای آنها عذابی سخت خواهد بود» (النور، ۲۳). یعنی، انسان‌ها باید در پی خدشه دار کردن وجهه‌ی شخصیتی دیگران، بخصوص زنان پاکدامن نباشند و هر ادعای خود را بر مبنای شواهد و دلایل شرعی و قابل قبول ارایه نمایند.

خداوند در سوره النحل به انسان‌ها امر می‌کند تا به وعده‌های خود پابند باشند و به عهد خویش وفا نمایند. ترجمه: «و چون با خدا پیمان بستید به پیمان خود وفا کنید و سوگندهای [خود را] پس از استوار کردن آنها مشکنید با اینکه خدا را بر خود ضامن [و گواه] قرار داده‌اید زیرا خدا آنچه را انجام می‌دهید می‌داند» (النحل، ۹۱). همچنان، خداوند به انسان‌ها امر می‌کند تا یکدیگر خود را با استفاده از سخنان نیک و اندرزهای نیک به راه خدا دعوت نمایند. ترجمه: «با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت دعوت کن و با آنان به [شیوه‌ای] که نیکوتر است مجادله‌نمای در حقیقت پروردگار تو به [حال] کسی که از راه او منحرف شده داناتر و او به [حال] راه‌یافتگان [نیز] داناتر است» (النحل، ۱۲۵). وفا به عهد و پابند بودن به تعهد از جمله شاخص‌های مهم یک زندگی مسوولانه و هدفمندانه‌ی انسانی محسوب می‌شود و همچنان نحوه‌ی سخن گفتن و نحوه‌ی دعوت دیگران بسوی خدا نیز در پروسه‌ی ارتباطات و زندگی روزمره‌ی انسان‌ها نقش مهم دارند، قسمی که در آیه‌های فوق بیان شده‌اند، این مفاهیم از جمله دستورات الهی برای انسان‌ها اند تا در زندگی روزمره‌ی خود رعایت نمایند. بدون شک، رعایت این مفاهیم و دستورات الهی زمینه‌های تفاهم و یکدیگر پذیری و کسترش اعتماد در میان انسان‌ها را گسترش خواهند داد.

در سوره الحجرات خداوند به انسان‌ها امر می‌کند تا از تمسخر کردن یکدیگر، گمان‌های بد در قبال یکدیگر، عیب‌جویی، خبرچینی و برتری‌جویی‌ها اجتناب ورزند. ترجمه: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید نباید قومی دیگر را ریشخند کند شاید

آنها از این‌ها بهتر باشند و نباید زنانی [دیگر] را [ریشخند کنند] شاید آنها از اینها بهتر باشند و از یکدیگر عیب مگیرید و به همدیگر لقب‌های زشت مدهید چه ناپسندیده است نام زشت پس از ایمان و هر که توبه نکرد آنان خود ستمکارند. ای کسانی که ایمان آورده اید از بسیاری از گمانها پرهیزید که پاره ای از گمان‌ها گناه است و جاسوسی مکنید و بعضی از شما غیبت بعضی نکند آیا کسی از شما دوست دارد که گوشت برادر مرده اش را بخورد از آن کراهت دارید [پس] از خدا بترسید که خدا توبه پذیر مهربان است. ای مردم ما شما را از مرد و زنی آفریدیم و شما را ملت ملت و قبیله قبیله گردانیدیم تا با یکدیگر شناسایی متقابل حاصل کنید در حقیقت ارجمندترین شما نزد خدا پرهیزگارترین شماست بی تردید خداوند دانای آگاه است» (الحجرات، ۱۱-۱۳). یک سلسله از مفاهیم و قواعد مهم زندگی انسانی را خداوند در آیه‌های فوق بیان نموده و انسان‌ها را به رعایت آن امر کرده است. وقتی دقیق متوجه عمق و حد ارزشمندی مفهوم آیه‌های که ترجمه شان اینجا نقل شدند شوی، می بینی که چقدر حساب شده و دقیق مفاهیم و راه‌های بهتر زیستن را خداوند برای انسانها در نظر گرفته و در قرآنکریم بیان داشته است.

خداوند در قرآنکریم انسان‌های را که از مورد ستایش قرار گرفتن پیرامون کارهای که انجام نداده اند خوشنود می شوند، مورد سرزنش قرار داده است. خداوند در سوره آل عمران می فرماید: «البته گمان مبر کسانی که بدانچه کرده اند شادمانی می کنند و دوست دارند به آنچه نکرده اند مورد ستایش قرار گیرند قطعاً گمان مبر که برای آنان نجاتی از عذاب است [که] عذابی دردناک

خواهند داشت» (آل عمران، ۱۸۸). بر مبنای این آیه مبارکه، انسان‌ها نباید یکدیگر خود را با دادن امتیازات و القاب دروغین مورد ستایش قرار دهند که آنها مستحق آن نیستند و نباید در پی مداحی و ستایش کسی با ذکر کارهای باشند که اصلاً انجام نده است. همچنان، نباید کسی بخاطر مورد ستایش قرار گرفتن برای کارهای که انجام نداده است و بخاطر استفاده‌ی القاب که مستحق آن نیست، خوشحال شود و در پی مدح شدن و کسب القاب و ستایش‌های بی مورد باشد. یعنی، قرآنکریم در تمام عرصه‌های زندگی انسانی راه‌های معقول را برای انسان‌ها بیان داشته است تا در کنار هم زندگی آرام، مسوولانه و عادلانه داشته باشند.

همچنان، خداوند در سوره الجمععه به انسان‌ها امر می کند تا بعد از ادای نماز و عبادت خدا، در زمین خدا پراکنده شده و در پی جستجو نمودن بخشش، روزی حلال و مرحمت الهی باشند. ترجمه: «و چون نماز گزارده شد در [روی] زمین پراکنده گردید و فضل خدا را جویا شوید و خدا را بسیار یاد کنید باشد که شما رستگار گردید» (الجمععه، ۱۰). بر مبنای این آیه مبارکه، انسان باید در پهلوی ادای فرایض دینی، به کار و مکلفیت‌های زندگی خود نیز توجه نموده و تلاش نماید تا بمثابه‌ی یک انسان فعال و مفید زندگی نموده و بار دوش دیگران نباشد.

در سوره عنکبوت خداوند به انسان‌ها دستور می دهد تا در زمین بگردند و بر آفرینش هستی فکر کنند. ترجمه: «بگو در زمین بگردید و بنگرید خداوند چگونه آفرینش را آغاز کرده است؟ سپس خداوند (به همین گونه) جهان آخرت را ایجاد می کند یقیناً خدا بر هر چیز توانا است؛ هر که را بخواهد عذاب و هر

که را بخواهد رحمت می کند و به سوی او بازگردانیده می شوید» (العنکبوت، ۲۰-۲۱). در آیه‌های سوره عنکبوت که ترجمه‌ی آنها نقل شده اند، خداوند انسان‌ها را به سیر و سفر در روی زمین و تفکر و اندیشیدن بر شگفتی‌های هستی و نحوه‌ی آفرینش هستی فرا می خواند.

همچنان، خداوند با بیان نمودن راه‌های تعقل و اندیشیدن پیرامون خلقت هستی و مفهوم زندگی، به انسان‌ها گوشزد می کند که در هر حال بازگشت آنها بسوی خداست و بجز از خدا کسی دیگری نمی تواند یار و یاور واقعی انسان‌ها باشد و هنگام در ماندگی به داد آنها برسد. یعنی، در هر حال انسان باید متوجه فلسفه‌ی خلقت خود، متوجه مکلفیت‌های زندگی خود و متوجه ی مرجع بازگشت و مکلفیت‌های زندگی بعد از مرگ خویش باشد و به قدرت بی‌همتای خالق خود ایمان راسخ داشته باشد.

با در نظر داشت آیه‌ها و مفاهیم قرآنی که در بخش‌های مختلف این اثر تذکر رفته اند، قرآن یک قانون و ساختار کامل و منظم برای زندگی هدفمندانه و ارزشمدار انسانی می باشد. مفاهیم و مسایل یاد شده فقط بخشی از قواعد و ارزش‌های اند که خداوند برای رهنمایی انسان‌ها در جهت دست یافتن به یک زندگی با مفهوم، ارزشمدار، مطمئن و مصوون در قرآن کریم بیان نموده است. قرآن کریم بمثابة‌ی قانون الهی برای تنظیم زندگی بشر، در هر عصر و در هر مکان و در هر شرایط قابل تطبیق بوده و با هر سطح زندگی و با هر شرایط برابر می باشد.

کسانی که با به تن داشتن لباس منسوب به دین و یا هم با به دست داشتن قرآن نمی توانند صاحب یک زندگی ارزشمند،

مفید و آرام شوند مشکل خود شان است و تعبیرهای نا موجه‌ی خودشان از قرآن باعث شده است تا با مشکلات گوناگون مواجه شوند. همچنان، عدم توجه مسلمان‌ها به مفاهیم ارزشمند قرآنی و عدم تلاش آنها در جهت فراگیری قرآن بگونه‌ی مستقیم و آگاهانه و عدم پرداختن آنها به تحقق و تطبیق مفاهیم و دستورات قرآنی در زندگی فردی و اجتماعی شان، باعث شده است تا زندگی پر جنجال و غیر مطمئن داشته باشند.

در حالی که، در صورت درک نمودن مفاهیم و دستورات قرآنی بگونه‌ی دقیق و درست و عملی نمودن آن در زندگی فردی و اجتماعی، مسلمان‌ها در جایگاه ی بهتری قرار خواهند گرفت و دارای زندگی آرام و مرفه‌ای خواهند شد. همچنان، تلاش پیگیر انسان‌ها در راستای دانستن، درک و عملی نمودن ارزش‌ها و مفاهیم قرآنی باعث بلند رفتن سطح ظرفیت و آگاهی آنها، باعث ازدیاد حد پویایی و مفید بودن آنها و باعث نزدیکی آنها با خدا و با یکدیگر و بمیان آمدن رابطه‌های مفید و ارزشمدار انسانی در میان شان خواهند شد. بودن با قرآن بگونه‌ی آگاهانه و خواندن و دانستن قرآن و مفاهیم ارزشمند قرآنی، انسان را متحول ساخته و دارای ذهن و ظرفیت عالی، پویا و ایجادگر خواهند ساخت.

قرآن کریم انسان‌ها را به بهتر زیستن و آگاهانه زیستن، به تفکر و تعقل و به مفید بودن و مسوولانه زیستن دعوت می کند. قرآن کریم انسان‌ها را به نیکوکاری و مهربان بودن در مقابل یکدیگر، به بخشندگی و همکاری با نیازمندان و به رعایت آداب و اخلاق فردی و اجتماعی دعوت می کند. قرآن کریم به انسان‌ها دستور می دهد تا یکدیگر خود را مورد تمسخر قرار نداده و مال یکدیگر را بگونه‌ی

۷۰ / قرآن از دید یک پژوهشگر

ناحق حیف و میل نکنند. قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا راه نیک را دنبال نموده و متوجه رفتار، کردار و گفتار خود باشند و از بیان مسایل که پیرامون آنها آگاهی ندارند خودداری نموده، از تکبر و برتری جویی و از ظلم و سرکشی اجتناب ورزند. قرآن از انسان‌ها می‌خواهد تا بگونه‌ی عاقلانه و هدفمندانه مسیر زندگی خود را انتخاب نموده و بر شگفتی‌ها و حد ارزشمندی هستی فکر نموده و سپاسگزار خالق یکتای خود باشند.

در کل، قرآنکریم از انسان‌ها می‌خواهد تا با تفکر و تعقل فلسفه‌ی واقعی آفرینش خود را درک نموده و بر مبنای فلسفه‌ی خلقت خویش و با در نظرداشتن دستورات قرآنی، زندگی ارزشمدار و مفید انسانی را در پیش گرفته و همانگونه‌ی که از سوی خالق خود بمثابه‌ی بهترین مخلوقات و با داشتن بهترین ظرفیت و بهترین شکل خلقت آفریده شده‌اند، انسان و بهترین مخلوقات در روی زمین باقی بمانند و صاحب بهترین و ارزشمندترین زندگی انسانی شوند. یکتا پرستی و مسوولانه زیستن، تفکر، خردورزی و بهتر زیستن، مهربان بودن، پویایی و هدفمندانه زیستن، یکدیگر پذیری و مفید زیستن، نیکوکاری و ارزشمدار زیستن از جمله مفاهیم عمده‌ی اند که قرآن بمثابه‌ی قواعد زندگی برای انسان‌ها در نظر گرفته است. انسان‌ها در صورت در نظر گرفتن مفاهیم یاد شده و برخوردار بودن از مزایای نقل شده از قرآنکریم، بدون شک دارای انسانی‌ترین، ارزشمندترین و مفیدترین زندگی خواهند بود و بگونه‌ی واقعی آن زندگی انسانی خواهند داشت. إن شاء الله.

سرچشمه‌ها

- ۱- آل عمران/ ۱۹۰-۱۹۱
- ۲- الانعام/ ۱۵-۱۵۲
- ۳- الاسراء/ ۲۳-۳۷
- ۴- الاسراء/ ۷
- ۵- النحل/ ۹۰-۹۱
- ۶- الفاتحه/ ۱-۷
- ۷- المائدة/ ۳
- ۸- المومنون/ ۱۲-۱۵
- ۹- الرحمان/ ۱۹-۲۰
- ۱۰- الاسراء/ ۳۶
- ۱۱- البقره/ ۲۹-۳۰
- ۱۲- الرعد/ ۲۸
- ۱۳- النور/ ۲۷، ۲۲-۳۰، ۴۳
- ۱۴- الاسراء/ ۲۲، ۳۹، ۴۴، ۷۰
- ۱۵- التین/ ۴-۵
- ۱۶- النساء/ ۹۳
- ۱۷- المائدة/ ۲۳، ۳۲
- ۱۸- الذاریات/ ۵۶
- ۱۹- المومنون/ ۶۲، ۱۱۵
- ۲۰- الحشر/ ۲۱
- ۲۱- النحل/ ۱۰-۱۵، ۶۹، ۱۲۵
- ۲۲- الجاثیه/ ۱۳
- ۲۳- الرحمان/ ۹، ۲۰، ۲۷

۷۲ / قرآن از دید یک پژوهشگر

۲۴- ابراهیم/ ۳۲- ۳۳

۲۵- الحديد/ ۲۵

۲۶- عنكبوت/ ۲۰

۲۷- الحجرات/ ۱۱- ۱۸

۲۸- الجمعة/ ۱۰

۲۹- العلق/ ۱- ۶

۳۰- عنكبوت/ ۲۰- ۲۱

۳۱- يوسف/ ۴۷- ۴۸

۳۲- قیامت/ ۴

۳۳- یونس/ ۲۴

۳۴- زمر/ ۹، ۱۸

۳۵- سجده/ ۹

۳۶- كهف/ ۱۱۰

37- Hines, T. (2016). Anatomy of the Brain. MAYFIELD, retrieved from: <file:///C:/Users/Dell/Desktop/PE-AnatBrain.pdf>

38- Question on Islam (2014). The seas not mixing with each other, retrieved from:

<http://www.questiononislam.com/article/seas-not-mixing-each-other>

39- Sarwari, A. Q., & Nubli, W. (2016). The Relationship between Zikir (Remembrance of Allah) and Heart Coherence among Muslim University Students from Different Nationalities. Al-Shajarah (Under publication).

40- Sarwari, A.Q. (2016). Study of the relationship between interpersonal communication competence, intercultural communication competence and heart rate variability among postgraduate students (Ph.D. Thesis). University Malaysia Pahang: Malaysia.

42- Secret Life of Isaac Newton (HD)-Full Documentary (2016). Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=YPRV1h3CGQk>